

Vladko Lozić
IZGUBLJENA DUŠA ISTRE

Vladko Lozić

IZGUBLJENA
DUŠA
ISTRE

Zagreb, 2024.

Vladko Lozić
Ukradena duša Istre

Nakladnik
Vladko Lozić
(vlastita naklada autora)

Suradnik
Čedomil Gros

Urednik
Vladko Lozić

Digitalna obrada knjige
Čedomil Gros

Oblikovanje naslovnice
Vladko Lozić

Digitalno *on line* izdanje
https://vladko.lozic.eu/books/ukradena_dusa_istre.pdf

ISBN: 978-953-59276-7-9

Sva autorska prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne može se umnožavati, pohranjivati u sustavu za umnožavanje, bilo elektronički, fotografski ili na bilo koji drugi način, bez prethodne pismene suglasnosti autora.

Zagreb, 2024.

*Knjigu posvećujem
Zemlji Istri
(njenoj izgubljenoj duši)*

Kada je riječ o povijesnim događajima,
kada se dokazi jednom izgube ili unište,
nema načina da ih obnovimo.

(Arthur C. Clarke, knjiga Misterije svijeta)

Sadržaj:

Prvi dio

Uvod

Vladimir Nazor *Štap*

Upoznavanje Istre

Vladimir Nazor *Cvrčak*

Istarski vremeplov

Vladimir Nazor *Pjesma o Istri*

Hrvatska narodna duša Istre

Vladimir Nazor *Galiotova pesan*

Istra danas

Vladimir Nazor *Ako se ikada vratim*

Zaključak

Vladimir Nazor: *Šuma spava*

Savjet čitateljima

Drugi dio

Izgubljena duša Istre
(fotografije)

Treći dio

Počasno

Čedomil Gros
(fotografije)

Literatura

O autoru

Prvi dio

Uvod

Istru sam upoznao u četrdesetim godinama svoga života.

Rođen sam i odrastao u Bosni, kao dijete suca koji je službovao u raznim mjestima - kako se to kaže – „po potrebi službe“.

Istra mi je bila potpuno terra incognita - nepoznata zemlja.

Tek geografski pojam.

Moj prvi kontakt s Istrom dogodio se 1973. godine prigodom održavanja Festivala željezničkih kulturno-umjetničkih društava Europe. Festival se održavao u Puli i Medulinu sa sjedištem u Medulinu. Kompletni hotelski kapaciteti, zajedno sa pripadajućim dependansama, bili su popunjeni članovima brojnih europskih kulturno-umjetničkih željezničkih društava.

Cijeli sam radni vijek odradio u službi na Hrvatskim željeznicama (bivši ŽTP Zagreb). U ŽTP-u Zagreb bio sam poznat kao strastveni fotoamater, pa sam onda - kao takav - bio zadužen za fotoreportaže o tim događajima.

Kako su pojedina kulturno-umjetnička društva održavala svoje programe i po ostalim mjestima u Istri, organizatori festivala omogućili su i meni da ih pratim u njihova dva velika autobusa i fotografiram događanja. U jednom se autobusu nalazio plesni ansambl, a u drugom prateći pjevači i glazbenici.

Bio je to moj prvi susret sa Istrom, kako sam tada spoznao, sa zemljom izuzetna ljepote. Promatrao sam iz autobusa predjele kojima smo prolazili.

Pošumljeni brežuljci, mnogobrojni vinogradi i maslinici, plodna obrađena polja a iznad svega, kao iz bajke, čarobna mala mjesta na vrhovima brežuljaka koja su mi oduzeli dah. Između mene i Istre dogodila se *ljubav na prvi pogled* koja traje sve do danas.

U Medulinu sam doživio najveće iznenađenje kada sam otkrio polje pšenice, koje se nalazilo desetak metara udaljeno od mora.

Nakon tih događanja nastavio sam otkrivati Istru svake godine, prvo u okviru športskih igara radnika SDK u Rovinju, u turističkom naselju Ville Rubin, budući da je moja supruga bila zaposlena u Središnjem uredu SDK u Zagrebu i sudjelovala na tim igrama.

Kad je završila svoje takmičarske discipline, koje su uglavnom bile prijepodne, odlazili bismo našom prvom Škomom i kartom Istre u temeljito razgledavanje okolnih gradića. Bila su to za mene fascinantna putovanja i otkrivanje sve novijih i novijih ljepota.

Kasnije, u razdoblju od 2007. do 2015. godine, organizirao sam kao tajnik Fotokluba Zagreb fotosafari kroz Istru i nastavio otkrivati njene ljepote. Nakon toga sam i u privatnom aranžmanu posjećivao Istru, sve dok mi je to moje zdravlje dopuštalo. Tijekom godina posjetio sam 27 gradića, ukupno 49 puta (mnoga od njih i više puta).

Da je prosječno putovanje trajalo samo tri dana, to bi ukupno bilo skoro pet mjeseci lutanja Istrom, dovoljno da je upoznam.

Jasno je da sam sve marljivo fotografirao i napravio masu snimaka. Tada sam došao na ideju da od tog materijala napravim fotomonografiju, *moju osobnu, sebi za dušu*, bez ikakvih komercijalnih pretenzija. Iz principa, nikada nikome nisam prodao ni jednu svoju fotografiju, jer bih tada prestao biti fotoamater.

Sve me to ponukalo da sam sebi postavim pitanje-kakvu monografiju? Želim li prikazati ljepotu Istre prema poznatim promidžbeno-turističkim klišejima ? Ne, jer ih i bez mene ima vrhunskih, od naših poznatih fotografa-umjetnika. Mogao bih napraviti samo nešto mnogo lošije.

Želio sam nešto drugo, želo sam napraviti monografiju sukladno mojim osjećajima, onakovim kakove sam lutajući Istrom doživio.

A doživljavao sam istovremenu ljepotu i tugu. *To me je u konačnici dovelo do sasvim drugčije knjige nego li sam ju prethodno zamišljao.*

Nisam više dvoumio.

Vladimir Nazor

Štap

*Da imam sina, štap i torbu dao
Jednom bih njemu pa mu reko: - Idi!
Sav svijet obiđi. Što ti oko vidi,
Nek nije duši ostaviti žao.*

*S dobrima dobar, a ni sa kime zao,
Svog srca glasa nikad se ne stidi.
Pusti nek vrcnu ko iz kremen hridi
Iskre što prosut ja ih nisam znao.*

*Kud iđah maštom, ti ćeš nogom proći.
Što dirah mišlju, ti ćeš taći rukom.
Što sanjah, ti ćeš i uradit moći.*

*A kad se vratiš iz daleka svijeta,
Dok stablo moje jedva lista s mukom,
I štap će tvoj u ruci da ti cvjeta.*

Upoznavanje Istre

Već su stari Rimljani, na temelju životnog iskustva, imali jednu mudru izreku:

„Historia magistra vitae est.“ - Povijest je učiteljica života.

Nažalost, živimo u tragičnom vremenu, u nehumanom društvu, koje ne pamti i ne poštuje svoju prošlost. Oni koji ne pamte svoju prošlost osuđeni su da ju ponavljaju.

Kada se igrom slučaja nađete u nekom nepoznatom gradu, prvo što ćete učiniti je pribaviti što više prosepkata iz kojih ćete se upoznati s poviješću tog grada i zanimljivostima koje je vrijedno pogledati.

Tako sam i ja kada sam otkrio Istru, oduševljen ljepotom toga dijela Lijepe Naše, osjetio potrebu da upoznam što više o njoj, od njene prošlosti do današnjih dana. Rezultat toga, za mene osobno, u početku, bio je moj *istarski vremeplov*, koji mi je bio polazišna točka za daljnja istraživanja upoznavanja Istre.

Upoznavajući povijest Istre, zapazio sam dva izuzetno značajna čimbenika, karakteristična za Istru.

Prvi je pismo glagoljica, kao hrvatsko narodno pismo, jer su Istra i glagoljica međusobno bili trajno povezani neraskidivom tisućljetnom vezom.

Fascinantna je ta povezanost u kojoj je narod čuvao svoju glagoljicu, kao svoje pismo, a glagoljica je očuvala tradiciju, narodne običaje i kulturu.

Drugi je tzv. istarska ljestvica, tj. teoretske osnove istarske narodne glazbe koje je prvi postavio Ivan Matetić Ronjgov¹ i tako omogućio bilježenje i skladanje standardnim notnim pismom.

Posebno napominjem i od toga se u potpunosti ograđujem, da sve što sam u ovoj knjizi naveo o povijesti Istre i glagoljici nisu nikakva moja “istraživanja” kako bio dao znanosti i svoj doprinos, jer za to nisam kvalificiran, niti je to bila moja namjera.

Meni su moja istraživanja bila potrebna da upoznam Istru, posebno da shvatim veličinu i povezanost naše narodne duše i glagoljice, kako bih mogao napisati ovu knjigu.

Knjigom samo iskazujem duboki hommage narodu, koji je kroz tisuću godina uspio očuvati svoje pismo, a kroz njega svoju tradiciju, običaje i kulturu.

Ujedno je to i moj veliki izraz poštovanja prema svim časnim ljudima koji su cijelog života radili na očuvanju tog našeg narodnog blaga.

U ovo moje viđenje Istre uklopilo se svojim sadržajem i šest lijepih pjesama našeg velikog književnika Vladimira Nazora (Postira, 1876. – Zagreb, 1949.).

¹ Ivan Matetić Ronjgov (Ronjgi, 1880. – 1960.) cijeli je svoj život posvetio istarskoj glazbi odnosno proučavanju istarskog glazbenog folklora i skladanju utemeljenom na njegovim značajkama. Završio je učiteljsku školu u Kopru i djelovao je kao učitelj u mnogim istarskim mjestima te je tada započeo s melografiranjem narodne glazbe. Od 1919. do 1921. studirao je kompoziciju u klasi Franje Dugana na Muzičkoj akademiji u Zagrebu. Nakon dugogodišnjeg melografiranja i proučavanja istarskih napjeva i svirke, Ronjgov je prvi postavio teoretske osnove istarske glazbe. Utvrdio je tzv. istarsku ljestvicu te zabilježio standardnim notnim pismom istarsku narodnu glazbu.

Pogledate li bolje naslovnu stranicu ove knjige vidjeti ćete da ona odiše pesimizmom. To je posljedica moga raspoloženja sa stanjem u kojem sam zaticao gradiće prigodom mojih lutanja unutrašnjošću Istre.

Bio sam užasnut ruševnim prizorima koje sam zatekao.

To me je ponukalo da napišem ovu knjigu. Bilo ju je izuzetno teško pisati i tijekom toga često sam se puta upitao griješim li možda u mojim prosudbama stanja u Istri? Tko sam ja da dajem bilo kakve prosudbe o nekom problemu, koga će to uopće zanimati? Na to me kritički upozoravala i moja uža okolina. Pitao sam se, da li završiti ovu knjigu ili naprosto od nje dići ruke?

Ipak sam nastavio raditi.

Mene je to osobno zainteresiralo.

Međutim, kada sam završio sa knjigom ostao sam iznenađen činjenicom da pred sobom imam umjesto lijepe fotomonografije knjigu koja skreće pažnju na katastrofalnu demografsku sliku toga dijela Lijepe Naše.

Na samom početku, postavio sam si kao dvojbu pitanje, mada sam zapravo znao odgovor? Što danas predstavlja našu zemlju (državu); broj kuća, mastadontski betonski hoteli i ostale građevine na obali (uglavnom već u rukama stranaca) ili broj stanovnika te zemlje (s obzirom na pustoš u unutrašnjosti koju sam zaticao)?

Koliko je nekada živjelo ljudi u tim gradićima, kada je u njima bujao život?

Ako pogledamo u bilo koju enciklopediju lako ćemo ustanoviti da se pod državom podrazumijeva *stanovništvo* obuhvaćeno državnim granicama odgovarajućeg geografskog i kulturnog prostora i sve što taj prostor obuhvaća iznad i ispod njega s pripadajućim akvatorijem.

Na to pitanje potražio sam odgovor u podacima Državnog statističkog zavoda RH o kretanju broja stanovnika od 1857. otkada postoje službene statistike, tj. unatrag čak 167 godina. To je dovoljno dug vremenski uzorak koji vjerodostojno pokazuje kretanje pučanstva u Istri. Kada sam posložio podatke Državnog statističkog zavoda odgovor je vodio na dva zasebna različita dijela Istre, za ruralni unutrašnji i obalni dio. Postoje dva dijela koji se bitno međusobno razlikuju.

U priobalnim gradovima Istre, dakle na „rivijeri“, turizam je donio nedvojben napredak u materijalnim dobrima i broju stanovnika.

Prema podacima Državnog statističkog zavoda o kretanju broja stanovnika u gradovima u priobalju vidi se da je u razdoblju od 1857. do 2021. godine broj stanovnika u Fažani porastao od 413 na 1.788, Lovranu od 1.484 na 2.859, Medulinu od 500 na 2.830, Novigradu od 1.303 na 3.889, Opatiji od 4.491 na 10.619, Poreču od 5.748 na 16.607, Puli od 3.628 na 52.220, Rovinju od 9.891 na 12.968 i Umagu od 3.503 na 12.699 stanovnika.

Iz predočenih podataka je vidljivo da je u 1857. godini u spomenutim naseljima živjelo 31.038 stanovnika, a 2021. godine 120.599 stanovnika, dakle povećanje broja stanovnika skoro četiri puta.

Taj je rezultat bez sumnje posljedica razvoja turizma, pri čemu je rasla potreba za sve većim angažiranjem domicilnog stanovništva u priobalju. Unatoč potražnji, mnogi od njih ne prihvaćaju ponuđena radna mjesta zbog preniskih plaća koje se nude i odlaze „trbuhom za kruhom“ u bogatije i razvijenije susjedne zemlje. Stoga se sve više za deficitarna zanimanja, kao što su kuhari, konobari, sobarice, spremačice, recepcioneri i sl. nastojalo angažirati i nedomicilno stanovništvo. Najprije su traženi radnici iz kontinentalnih dijelova Hrvatske,

zatim iz susjednih republika bivše SFRJ, a kada je i to presahlo, dolazi jeftina radna snaga i iz najudaljenijih dijelova svijeta, *rušeći tako još više razinu plaća radnika i još više potičući iseljavanje domicilnog stanovništva*. S njima su dolazile i njihove navike, ponašanje, običaji, kultura, religija i na koncu pravo na njihov način života.

Međutim o njihovoj asimilaciji i kod nas u novu sredinu nitko ne vodi računa, što može biti vrlo opasno (vidljivo u brojnim primjerima ponašanja neasimiliranih imigranata uvezene jeftine radne snage u zemljama zapadne Europe).

Kapitalu, posebno stranom, važna je samo što jeftinija radna snaga i povrat što brže i što većeg uloženog kapitala.

Što se u isto vrijeme događalo u unutrašnjosti, u „ostatku „ Istre?

Tu nam neumoljivi službeni podaci Državnog statističkog zavoda RH podastiru krutu istinu.

Analizirao sam kretanje stanovništva u četrdeset i pet naselja u unutrašnjosti, što je dovoljan uzorak za sagledavanje stvarnog stanja.

Prema toj statistici broj stanovnika u četrdeset i pet naselja u unutrašnjosti Istre promijenio se u 2021. godini u odnosu na 1857. u apsolutnom iznosu, i to;

u Baderni 640/316, Balama 1.700/973, Barbanu 147/218, Beramu 656/222, Bokorićima 544/76, Brtonigli 1.139/805, Bujama 2.256/2.087, Cere-u 107/140, Cerovju 131/197, Draguču 271/56, Flengima 160/149, Galižani 823/1.620, u Glavanima 108/77, Gračišću 1.648/418, Grožnjanu 1.310/142, Humu 84/52, Jurdanima 318/658. Kanfanaru 807/485, Karojbi 394/413, Kostanjici 341/48, Kotlima 101/1, Kringi 815/324, Krnici 784/275, Kršanu 1.155/227, Labinu 1.641/5.806, Lupoglavu 218/298, Marčani 587/1.0790, Matuljima 273/3.566, Momjanu 801/239, Mošćenicama 279/279, Novoj Vasi 458/589, Oprtlu 2.667/75, Pićanu 2.004/304, Petehima 76/90, Prodolu 106/86, Raši 2.714/1.184, Roču 152/187, Sovinjaku 205/68, Svetoj Luciji 278/44, Svetom Lovreču (općini) 1.426/960, Svetvinčentu 397/245, Šterni 399/70, Šušnjevici 345/74, Tinjanu 1.391/433, Velikom Vareškom 47/25, Vinežu 1591./172., Vižinadi 1.449/269, Vodnjanu 3.824/3.133, Vozilićima 396/224, Završju 901/39, Žminju (općini) 3.697/3.360 .

Značajno povećanja broja stanovnika od 1857. do 2021. godine zabilježeno je u Labinu, Galižani, Marčani, Matuljima.

Iz predloženih podataka je vidljivo da je u 1857. godini u promatranim naseljima u unutrašnjosti Istre živjelo ukupno 40.314 stanovnika, a u 2021. godini samo 14.688 stanovnika, dakle, tek jedna trećina u odnosu na broj stanovnika iz 1857. godine.

Čak i zadržavanje podjednakog broja stanovnika u tom dugom vremenskom razdoblju značilo bi zapravo stagnaciju.

Gledajući hrvatsku Istru kao cjelinu, broj stanovnika od daleke 1857. godine, kada ih je registrirano 117.719, porastao je kod popisa stanovništva 2021. godine na 218.499.

To je porast od 66 %. tijekom 167 godina.

Tada sam si postavio pitanje, da li mogu razmatrati kretanje stanovništva samo u Istri ili ga treba staviti u komparaciju sa okruženjem, t.j. na teritoriju Hrvatske ? I tu mi je pomogao Državni statistički zavod.

Usporedio sam, podatke porasta stanovništva od 1857. do 2021. u Hrvatskoj i Istri. Dobio sam očekivane rezultate.

Porast ili opadanje stanovništva u Hrvatskoj i Istri događao se na približno isti način, uz određena kolebanja, što je razumljivo obzirom na različite lokalne uvjete pojedinih područja Hrvatske.

Da ne zamaram suviše čitatelje, od 1857. do 2021, broj stanovnika u 1857. u Hrvatskoj iznosio je 2,181.499, a u Istri 117.719. dok je broj stanovnika u 2021. u Hrvatskoj iznosi je 3,888.529 a u Istri 195.237.

Postotak povećanja stanovnika u navedenom razdoblju iznosio je za Hrvatsku 78 % a za Istru 66 % .

To su približno isti rezultati obziro na različitost uvjeta života u pojedinim područjima u Hrvatskoj, što se ne može smatrati napretkom, a pogotovo ne eksplozijom stanovništva, pri čemu ostaje porazna slika demografskog stanja u unutrašnjosti Istre.

U ovoj knjizi sam analizirao samo Istru, ali su se ista demografska gibanja dešavala i u ostalim područjima cijele Hrvatske.

Može li se to smatrati nacionalnim napretkom?

Volio bih da me netko može u to uvjeriti.

Quo vadis Hrvatska

Quo vadis Croatia

Vladimir Nazor

Cvrčak

...

*I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče
Svoj trohej zaglušljivi, svoj zvučni, teški jamb...
Podne je. – Kao voda tišinom razl'jeva se.
Sunčani ditiramb.*

*I pjeva: "Ja sam danas ispio sunce plamno.
I žilice su moje nabrekle ko potoci.
U utrobi se mojoj ljuljuška more tamno.
Na leđima mi šuma, što nagli trgnu srh.
Dv'je st'jene, dva obronka postaše moji boci,
A glava – gorski vrh."...*

Istarski vremeplov

Istra je bogata i lijepa zemlja. Zbog toga je kroz povijest bila izložena mnogim zavojevačima. *Da bismo danas mogli doživjeti Istru i razumijeti njenu dušu, nužno je proći kroz njezinu povijest.*

Prapovijest

Utvrđeno je da se ljudski život na istarskom poluotoku odvijao i u dalekoj povijesti. Pradavni su žitelji Istre živjeli pretežno u špiljama, na kršu.

O tome svjedoče brojni artefakti.

Histri i Liburni (I. tisućljeće prije Krista)

U to je vrijeme Istra već bila naseljena ilirskim plemenima.

Na području zapadne i središnje Istre sve do obronaka Učke obitavali su Histri, po kojima je Istra dobila ime. Njima srodno pleme Liburni živjeli su od rijeke Raše na istok i protezali se današnjim Hrvatskim primorjem do Krke u Dalmaciji. Taj je dio Istre nosio naziv Liburnija, pod kojim je danas poznat kraj od Plomina do Rječine. Na sjevernim su rubnim dijelovima Istre, živjeli Japodi, ilirsko-keltskoga podrijetla.

Kelti (oko 400. godine prije Krista)

Oko 400. godine prije Krista dolazi do seobe Kelta od zapada prema istoku. Jedan se dio naselio u sjevernoj Italiji, a drugi u Panoniji. Prodrli su i u Istru, gdje su podjarmili dio ilirskog stanovništva, osobito one u brdskim predjelima, a s vremenom su se asimilirali s Histrima.

Rimsko razdoblje (oko 200. godine prije Krista)

Šireći svoju vlast na istok, Rimljani, 181. godine prije Krista izgrađuju tvrđavu Akvileje (Oglej) i na taj način pojačavaju obranu svojih istočnih granica, ali i stvaraju pretpostavke za daljnje prodiranje na istok. .

Rim je rat protiv Histra godine 178.-177. prije Krista vodio u dvije etape. Nakon početnog neuspjeha 178. godine Rim je izvršio opsežnije pripreme i u proljeće 177. godine prije Krista. njegova vojska počinje osvajati jednu za drugom utvrde u Istri. Do odlučne bitke došlo je kod utvrđenog gradinskog naselja Nesactiuma. Od tada u Istri započinje razdoblje rimske prevlasti. Propašću Zapadnoga Rimskoga Carstva 476. godine, Istrom su najprije zavladaali Goti (476.- 539.), a potom Bizant. U Istri će bizantska vlast potrajati sve do 788. godine.

Dolazak Slavena (od 6. stoljeća)

U VI. i VII. stoljeću na istarski poluotok provaljuju Slaveni. Do veće kolonizacije Slavena dolazi poslije 788. godine, kada je Istrom zavladała Franačka država i dovela u većem broju Slavena kao kmetove. Činjenica da je Istra od Raše i Učke na istok pripadala Franačkoj državi pospješila je priljev slavenskog življa u unutrašnjost Istre. U to je vrijeme sasvim pohrvaćeno kvarnersko primorje sve do Učke i dalje do Labina.

Franačka prevlast (nakon 788. godine do 10. stoljeća)

Intenzivno naseljavanje slavenskog življa dovelo je i do sukoba između kmetova- doseljenika i razvlašćenih romanskih starosjedilaca. Zbog toga franački car Karlo Veliki saziva 804. godine skupštinu na rijeci Rižani. Nagodbom je gradovima priznata samouprava, ali im nije vraćeno oteto zemljište. Slavenska se kolonizacija nastavlja, pa su već u 11. st. neposredna zaleđa gradova bila po jeziku stanovnika - slavenska.

Razni gospodari (11. do 12. stoljeće)

Kao markgrofovija pod upravom franačkih vazala, Istra je isprva zajedno s Furlanijom činila Akvilejsku marku, podređenu bavarskom vojvodstvu. Slijedi niz promjena feudalnih gospodara, u kojima je Istra odcijepljena od Bavarske i pripojena vojvodstvu Koruske.

Sredinom 11. stoljeća Istra postaje zasebna markgrofovija, koju njemački carevi daju u nasljedni feud raznim velikaškim obiteljima.

U 12. su stoljeću porečki biskupi dali u leno Pazinsku grofoviju, kao zasebnu jedinicu, goričkim grofovima.

Godine 1209. akvilejski je patrijarh dobio od njemačkih careva Istarsku margrofoviju kao feud akvilejske crkve. Taj je status Istra zadržala sve do 1420. godine. Pazinska je grofovija ostala kao izdvojeni teritorij.

U razdoblju relativnog mira istarski su se obalni gradovi sve više oslobađali vlasti akvilejskog patrijarha, razvijali trgovinu i osamostaljivali se, iako su formalno priznavali vlast patrijarha.

U 12. se stoljeću bogate obrtom i pomorskom trgovinom i sve više oslobađaju feudalne vlasti, što dovodi do formiranja gradskih komuna. Istarski su se gradovi osobito obogatili u vrijeme križarskih ratova.

Razdoblje pod Venecijom (od 13. stoljeća)

Kada je u 13. stoljeću vlast patrijarha oslabila, gradovi su se, smatrajući Mlečane manjom opasnošću, redom predavali Veneciji: Poreč 1267., Umag 1269., Novigrad 1270., Sveti Lovreč 1271., Motovun 1278., Kopar 1279., Piran i Rovinj 1283. godine. Djelujući najčešće kao saveznik i zaštitnik primorskih gradova, ali i ratujući s nekima od njih, Venecija je postupno zavládala čitavim obalnim pojasom zapadne Istre i prostorom do Plomina na istočnoj obali poluotoka. Sredinom 15. stoljeća, ukinućem vlasti akvilejskog patrijarha, Istra, izuzev Pazinske grofovije i Kvarnerskog primorja, dolazi pod vlast Venecije.

Razdoblje pod Venecijom i Habsburgovcima (od 15. stoljeća)

U međuvremenu su Pazinsku grofoviju, krajem 14. stoljeća, naslijedili Habsburgovci, pod čiju je vlast došla i istočna obala Istre. Na taj je način Istra bila podijeljena između austrijsko-germanske i mletačko-romanske upravno političke vlasti. Upravni centar mletačke Istre bio je Kopar.

Pazin je ostao središtem habsburškoga posjeda u Istri. Kako habsburška vlast nije imala prejak utjecaj, to je položaj hrvatskoga življa na tom području bio nešto povoljniji. Upravo na području Pazinske grofovije nastaju brojni primjeri hrvatske pismenosti, pod snažnim glagoljaškim utjecajem.

Provale Turaka (od 14. stoljeća do 17. stoljeća)

Turskim prodorom na Balkan dolazi do velikih migracija stanovnika, koji iz osvojenih područja bježe i traže zaštitu u austrijskim i mletačkim zemljama. Turci su između 1470. i 1499. godine devet puta provalili u Istru. U tim je prodorima stradao osobito nezaštićeni dio Istre, izvan gradskih zidina, posebno mjesta na Čićariji, zatim Roč, Hum, Draguč. Posljednji su put Turci provalili u Istru 1511. godine, kada je znatno stradala Pazinska grofovija.

Provale Turaka, rat između Venecije i Austrije, 1508. do 1523. godine, te Uskočki rat od 1615. do 1618. donose u Istri daljnja razaranja. Stradala je gotovo čitava Istra. Na opustjela su područja i Venecija i Pazinska grofovija naseljavaju nove stanovnike. Venecija kolonistima iz okolice Padove, Trevisa, Furlanije i Karnije a Pazinska grofovija naseljava bosanske prebjege i uskoke.

Porazom Turaka pod Bečom, 1683. godine, prestaje seljenje pred Turcima, pa se tim događajem i završava kolonizacija Istre.

Haranje kuge

Uz provale Turaka, druga pošast koja je uništavala Istru bila je kuga, koja je harala od 13. do 17. stoljeća; u

14. st. 12 puta, u 15. st. 14 puta i u 16. st. 16 puta. Velike epidemije kuge gotovo su desetkovale stanovništvo Istre, te su opustjeli čitavi krajevi.

Ilirske provincije (18. Stoljeće do 1813.)

Napoleonovim osvajanjem Italije, mirom u Campoformiju 1797. godine Francuzi su predali Veneciju, zajedno s mletačkim dijelom Istre i Dalmacijom, Austriji u zamjenu za Nizozemsku i Lombardiju. Ali Austrija nije prvih godina potpuno prisvojila mletački dio Istre, već je u Kopru osnovala posebnu upravu pod nazivom „Istria austro-venetat“.

U novom ratu između Francuske i Austrije Napoleon zauzima bivšu mletačku Istru i pripaja je kao poseban okrug, zajedno s Venecijom, Kvarnerskim otocima i Dalmacijom, Kraljevini Italiji.

Mirom u Beču, 1809. godine, cjelokupan je istarski prostor pripojen Napoleonovim Ilirskim provincijama.

Nakon poraza Napoleona u „bitki naroda“ kod Leipziga 1813. godine, Austrija već iduće godine zauzima Istru i formira jedinstvenu pokrajinu, s Trstom kao glavnim gradom. Od 1825. godine Istra je i dalje teritorijalna jedinica, ali s glavnim gradom Pazinom.

Istra pod Austrijom (od 1814. do Prvog svjetskog rata 1914.)

Došavši u Istru, Austrija je ukinula francusko zakonodavstvo. Velikim ustavnim reformama austrijskoga carstva iz 1860. i 1861. godine Istra, pod nazivom markgrofovije, postaje austrijska pokrajina s određenom decentralizacijom uprave i pokrajinskim saborom u Poreču. Od 1867. godine namjesnik za područje Istre stoluje u Trstu. Godine 1856. Austrija gradi u Puli glavni mornarički arsenal, a od 1866. godine Pula postaje glavnom lukom austrijske carske mornarice. To pridonosi njezinom naglom urbanom razvitku. Stanovništvo se Pule za nepunih pola stoljeća povećalo čak trideset puta.

Borba za nacionalnu ravnopravnost (19. i 20. stoljeće)

Druga polovica 19. stoljeća, kao i razdoblje do 1. svjetskog rata, protekli su u znaku borbe za nacionalnu i političku jednakopravnost hrvatskog i slovenskog stanovništva u odnosu na talijansko. Austrijskoj je upravi odgovarao takav razvoj događaja, jer su se na taj način zamagljivali problemi i prikrivala prava slika germanske dominacije. Hrvatsko je stanovništvo bilo pretežno ruralno i, osim dijela svećenstva hrvatske nacionalnosti, slabo obrazovano. Istarsko je gradsko stanovništvo bilo pretežno talijansko. Odnosi u Istarskom saboru, zahvaljujući izbornom zakonu, pogodovali su Talijanima.

Predvodnik borbe za hrvatska prava u drugoj polovini 19. stoljeća Istri bio je biskup Juraj Dobrila⁽²⁾. Njegova je koncepcija bila - aktivirati narod na planu nacionalne samoobrane, njegovati narodni jezik, čuvati tradiciju, podići se ekonomski i politički, prihvatiti nova civilizatorska i kulturna postignuća i pronaći put da se narod izvuče iz bijede. U jednom od

² **Dobrila, Juraj**, biskup i hrvatski narodni preporoditelj (Veli Ježenj, Pazin, 1812. – Trst 1882.). Već za školovanja u Karlovcu i Gorici Dobrila je prihvatio temeljne ideje hrvatskog narodnog preporoda. Prijateljstvo s J. J. Strossmayerom bitno je utjecalo na njegovo prihvaćanje južnoslavenske ideje koju je, zajedno s D. Vitezićem, širio u Istri i na Kvarnerskom otočju.

Prvi je u Istri sustavno obrazovao i odgajao mladu inteligenciju u hrvatskom duhu, pripremajući je za konfrontaciju s talijanaško-talijanskim vladajućim slojem. Ne zanemarujući interese siromašnoga talijanskog puka, predvodio je borbu Hrvata i Slovenaca, ugrožene većine stanovnika Istre, protiv politike denacionalizacije, a za temeljna politička, gospodarska, kulturna i prosvjetna prava.

svojih prvih zahtjeva u Istarskom saboru u Poreču zatražio je da uz talijanski jezik i hrvatski postane službeni jezik.

Njegovi su sljedbenici u 20. stoljeću bili Matko Laginja³ i Mrsg. Božo Milanović⁴ a njihov put slijedi i Ivan Zuccon (Cukon).⁵ Podatci koje su prikupili mons. Božo Milanović, Zvonimir Brumnić⁶ i drugi hrvatski svećenici bili su među glavnim argumentima (1947.) zašto je Istra pripala Hrvatskoj koja je bila dijelom Jugoslavije.

Prva svjetski rat (1914. – 1918.)

Izbijanje Prvog svjetskog rata (1914.) dovelo je do prekida nacionalnih borbi, ali su se istodobno jasno pokazali apetiti Italije za istočnom obalom Jadrana. U nastojanjima da dobije što veće ustupke, gotovo su godinu dana trajali tajni pregovori Kraljevine Italije s Antantom i Centralnim silama.

Na kraju je došlo do sklapanja tajnog ugovora u Londonu, travnja 1915. godine, prema kojemu su Italiji za ulazak u rat na strani Saveznika obećani južni Tirol, Istra zajedno s Trstom i Goricom, te dio Dalmacije. Ugovorom u Rapallu, 1920. godine Kraljevina Jugoslavija prepustila je Istru Italiji.

Razdoblje fašizma (od 1920-ih do 1943.)

Kako je uskoro u Italiji zavladao fašizam, talijanska je vlast odmah nakon dolaska u Istru počela sistematski zatirati sve oblike hrvatskog i slovenskog javnog i nacionalnog života. Bile su dokinute sve hrvatske škole, kulturne ustanove i udruženja, hrvatska su imena talijanizirana. Zabranjivalo se čak služenje hrvatskim jezikom u obitelji. Uslijedilo je

³ **Matko Laginja** (Klana, 1852.– Zagreb, 1930.), hrvatski pravnik i političar. U mladosti prihvaća politički program Ante Starčevića te s Vjekoslavom Spinčićem i Matkom Mandićem osniva u Istri Stranku prava te unosi izrazitije oblike hrvatske nacionalne ideje i oštrij nastup prema talijanskom nacionalizmu u političkom životu Istre. "Otac Istre" tri se desetljeća bori za njezin preporod, što nastavlja i u Zagrebu, osobito kao hrvatski ban. . 1920. godine je zajedno s trojicom predstavnika zastupao Istru u Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevine SHS. 1920. godine je sudjelovao kad se Kraljevina SHS razgraničavala s Italijom.

⁴ **Božo Milanović** (Kringa 1890. – Pazin 1980.) Za svećenika zaređen je 7. srpnja 1914. godine u Trstu.. Doktorirao je u Beču 1919. godine.

Za vrijeme talijanske fašističke uprave u Istri bio je jedan od rijetkih koji su političkim djelovanjem promicali prava netalijanskog stanovništva, posebice hrvatske i slovenske inteligencije, koja je bila proganjana ili joj je prijetila asimilacija.

Najpoznatiju ulogu imao je kao jedan od predstavnika Istre na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. godine na kojoj se odlučivalo o sudbini Istre nakon rata. Podatci koje su prikupili mons. Božo Milanović, Zvonimir Brumnić i drugi hrvatski svećenici bili su među glavnim argumentima zašto je Istra pripala Hrvatskoj koja je bila dijelom Jugoslavije. Granice su dogovorene Pariškim mirovnim sporazumom 1947. godine po etničkom načelu, pa je zbog toga načela Trst pripao Italiji, a Istra Hrvatskoj.

⁵ **Dr Ivan Zuccon (Cukon)** (Medulin, 1868. - Zagreb, 1928.) je bio hrvatski odvjetnik, političar Narodne stranke, novinar, borac za prava istarskih Hrvata. Poznat je kao pisac pjesme "*Krasna zemljo, Istro mila, dome roda hrvatskog*" koja će kasnije postati istarska himna. Pjesmu je napisao 1912. godine, a uglazbio ju je Matko Brajša. Distribuirana je po Istri putem razglednica. 1928. godine u Zagrebu.

⁶ **Brumnić, Zvonimir**, svećenik (Funčići kraj Lindara, 1912. - Lovrečica kraj Umaga, 1999). Zaređen je za svećenika u Trstu 1935. U koparskom je sjemeništu bio prefekt i predavao hrv. jezik. Službovao je u Zrenju (1938–40) i Tinjanu (1940–43). U rujnu 1943. bio je jedan od potpisnika Pazinske deklaracije za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom. Više mu je puta s raznih strana život u ratno doba bio ugrožen, pa ga je biskup A. Santin sklonio u Bazovicu kraj Trsta. Bio je župnikom u Gologorici i Krbunama (1946–49), Oprtlju i Završju (do 1974) i Lovrečici (do 1998), gdje je umirovljen.

ugnjetavanje domicilnog slavenskog stanovništva fašističkim paravojnim i paradržavnim grupacijama, koje su nakon talijanske okupacije i Rapallskog ugovora, uz prešutan pristanak službenih vlasti, terorizirale Hrvate i Slovence te ideološke neistomišljenike u Istri. Radi zastrašivanja pučanstva fašističke su skvadre upadale u istarska sela.

Zbog svega toga uslijedio je masovni egzodus hrvatskog stanovništva u Kraljevinu Jugoslaviju. Uoči Drugog svjetskoga rata bilo je u Jugoslaviji oko 70.000 Hrvata i Slovenaca, koji su emigrirali iz krajeva pod Italijom. Početak organiziranog revolucionarnog rada u Istri, 1941. godine, povezan je s povratkom pojedinih emigranata u rodni kraj.

Drugi svjetski rat (oslobođenje Istre od fašizma 1943.)

Kapitulacija Italije u 2. svjetskom ratu, 8. rujna 1943. godine, izazvala je sveopći narodni ustanak u Istri. Protjerana je fašistička vlast, formirani su jači partizanski odredi, razoružane formacije talijanske vojske i karabinjera i oslobođena čitava Istra, osim Pule, Vodnjana, Fažane i Brijuna.

NOO Istre donosi 13. rujna 1943. godine proglas o oslobođenju Istre i njezinom pripojenju Hrvatskoj. Sedam dana poslije, 20. rujna 1943. godine, ZAVNOH potvrđuje te zaključke. Na Istarskom su saboru predstavnici Istre u Pazinu, 25. rujna 1943. godine, potvrdili odluku od 13. rujna i donijeli konačnu odluku o potpunom odcjepljenju od Italije i pripojenju Hrvatskoj u novoj Jugoslaviji.

Njemačkom je listopadskom ofenzivom, 1943. godine, na trenutak ugušen antifašistički pokret na području Istre. Međutim, antifašistički se otpor brzo reorganizira i obnavlja. U prvim danima svibnja, 1945. godine, u sklopu završnih operacija za oslobođenje cjelokupnog južnoslavenskog prostora, oslobođena je i Istra. Nakon 9. svibnja 1945. godine na prostorima Istre i Slovenskog primorja više nije bilo neprijateljskih jedinica.

Odmah po zaposjedanju gradova od strane jedinica JA, u njima su vlast preuzeli gradski NOO-i, koji su se za to pripremali u zadnjim mjesecima rata. U tom se burnom razdoblju, punom previranja, dogodio egzodus dijela autohtonog talijanskog stanovništva, koji je uzrokovao nove promjene demografske slike Istre. Ali, bilo je to vrijeme iseljavanja ne samo talijanskog, već i hrvatskog stanovništva. Uslijedila su i uhićenja istaknutih pojedinaca.

Razdoblje poslije Drugog svjetskog rata (Osimski sporazum iz 1975.)

Područje oslobođenih krajeva, Sporazumom u Beogradu od 9. lipnja 1945. godine, podijeljeno je u dvije zone, zonu A i zonu B. Zona A je bila pod anglo-američkom, a zona B pod jugoslavenskom vojnom upravom. Demarkaciona je linija išla od talijansko-austrijske granice prema Tarvisiju, odatle je slijedila rijeku Soču i zatim krenula na istok prema Gorici, te poslije širokog zaobilaženja Trsta ulazila u more južno od Milja. Zoni A je pripala Pula, s vrlo uskim kružnim pojasom. Sav je ostali teritorij činio zonu B, pa je grad Pula činio malu zatvorenu enklavu koju je s ostalim dijelom zone A povezivala samo cesta Pula-Trst. Ta je podjela definitivno završena sporazumom potpisanim u Devinu, 20. lipnja 1945. godine.

Mirovnim ugovorom u Parizu, u veljači 1947. godine, a koji je stupio na snagu u rujnu, Pula je kao dio zone A pripala Jugoslaviji, dok je oko spornog teritorija sjeverno od rijeke Mirne - do Milja i bivše zone A - dogovoren još jedan apsurdan kompromis - Slobodni teritorij Trsta (STT). Tako je zona A ostala netaknuta, a zona sjeverno od Mirne, tj. Bujština i Koparština činile su zonu B STT-a. Taj teritorij nikada nije prihvaćen onako kako su to bile zamislile zapadne sile, te je graničnim sporazumom koji su Italija i Jugoslavija potpisale 5. listopada 1954. godine u Londonu, granica između zone A i zone B te ostalog slovenskog teritorija postala privremena državna talijansko-jugoslavenska granica.

Na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. godine na kojoj se odlučivalo o sudbini Istre nakon rata, podatci koje su prikupili mons. Božo Milanović, Zvonimir Brumnić i drugi hrvatski svećenici bili su među glavnim argumentima zašto je Istra pripala Hrvatskoj koja je bila dijelom Jugoslavije.

Konačna državna granica između dviju država utanačena je sporazumom u talijanskom gradiću Osimu, 10. studenoga 1975. godine. U sastavu Jugoslavije, najveći je dio istarskog poluotoka, sukladno etničkom sastavu stanovništva, bio podijeljen između dvije republike, Hrvatske i Slovenije.

Istra od sredine XX. st. do raspada Jugoslavije

Nakon potpisivanja Londonskoga memoranduma (1954.) činilo se da se politička situacija počela smirivati. No, egzodus se stanovništva nastavio. Drugim sporazumom o opcijama za talijansko državljanstvo, koji je jugoslavenska vlada prihvatila još 1951. riješene su gotovo sve izjave o opcijama. Do kraja 1953. optiranje je prestalo, a pojačalo se iseljavanje otpustom iz jugoslavenskog državljanstva. Taj oblik emigriranja bio je najintenzivniji 1956. i 1957., a nakon 1969. u potpunosti je prestao.

Prestankom mogućnosti optiranja i ograničenog iseljavanja otpustom iz državljanstva, (1954.-55.) počelo je razdoblje ilegalnog iseljavanja (bježanje preko granice). Nakon rješenja Tršćanske krize, nadzor granice bio je slabiji. Posljednji val iseljavanja nakon 1959. svoju je najveću razinu doživio 1964. Osim optiranja kao najdinamičnijega i najopsežnijega oblika iseljavanja, na umu treba imati i da je znatan broj Hrvata odlazio u Italiju, a odatle u druge zemlje nelegalnim putem.

Nakon sloma centralističko-etatističke struje u Jugoslaviji 1965., počeo je proces brže demokratizacije i decentralizacije, što se osjetilo u cjelokupnom društvenom i gospodarskom životu u Istri. Kako je rasla državna i politička samostalnost republika, tako je jačala i lokalna samouprava, što je bilo značajno u gospodarskom snaženju Istre.

Otvaranje Jugoslavije prema svijetu sredinom 1950-ih, a posebice 1960-ih godina za Istru je imalo vrlo povoljan gospodarski učinak. Istra se ubrzano razvijala i postala jako turističko odredište, a turizam najrazvijenija gospodarska grana. Posebice su se na zapadnoj obali - kao turističke zone - razvijali Novigrad, Umag, Vrsar, Poreč, Rovinj, Medulin i Pula, a na istočnoj obali Rabac, Lovran i Opatija.

Nastankom pokreta nesvrstanih gospodarska suradnja s Trećim svijetom bitno je podizala životni standard stanovništva. Brodogradilište Uljanik u Puli postalo je najjača tvrtka u Istri. Ne samo da se kvalitetom i niskom cijenom uspjelo nametnuti svjetskom tržištu, već je neposredno i posredno hranilo tisuće istarskih obitelji. Sloboda kretanja tijekom 1960-ih bila je neusporedivo veća negoli 1950-ih. Stanovnici Istre odlazili su kupovati u Italiju, prije svega u Trst, a dobar dio onamo je odlazio na rad u sezonskim ili dnevnim migracijama. U poratnim desetljećima u Istri su se, kao jednoj od najrazvijenijih regija jugoslavenske federacije, nastanjivali pripadnici svih naroda Jugoslavije.

U Istri Hrvatsko proljeće (1971.) nije imalo šireg odjeka.

U poratnom razdoblju je najveći dio Istre administrativno pripadao Kotaru Pula. Komunalni sustav uveden je 1955. godine. Početkom 1980-ih izvršena je administrativna i upravna promjena okupljanjem bliskih hrvatskih regija. Istarske općine ušle su s Rijekom, kvarnerskim otocima, Hrvatskim primorjem i Gorskim kotarom u Zajednicu općina Rijeka, koju je činilo 19 općina, 328 mjesnih zajednica i 1643 naselja. Obuhvaćala je površinu od 8.434 m² (14,9% površine SR Hrvatske) i tu je živjelo 540.484 stanovnika.

Glavni razlog te promjene bilo je okupljanje srodnih gospodarskih resursa koji bi mogli podnijeti izazov nastupajuće krize.

U uvjetima planskoga gospodarstva izgrađeni su industrijski kapaciteti koji nisu slobodno mogli izići na tržište, niti su bili međunarodno konkurentni. Država više nije bila sposobna sudjelovati u gubitcima pojedinih poduzeća. Istra je tako osjetila jugoslavensku opću ekonomsku krizu i inflaciju, kao i sve procese neuspjelog antiinflacijskoga programa savezne vlade. Ipak, do sredine 1980-ih u Istri se, osim brodogradilišne i metaloprerađivačke industrije, u manjim gradovima počinju razvijati druge industrijske grane, neke i bez gospodarskoga opravdanja.

Pazin je svoj napredak, iako polagan, dugovao *Pazinki*, *Kamenu*, *Purisu* i *Istraplastici*, u kojima se zaposlio velik dio stanovništva Pazinštine. Tvornice *Prvomajska* iz Raše i *Labinprogres* te istarski ugljenokopi u Raši osigurali su gospodarski razvoj *Labinštine*. *Buzetska tvornica piva*, *Cimos* i *Nada Dimić* iz Buzeta te *Digitron* i *Feroplast* iz Buja značajno su utjecali na standard sjeverne Istre. *Tvornica duhana Rovinj* bila je stup gospodarstva Rovinjštine, kao i Tvornica za preradu ribe *Mirna*, koja je sredinom 1980-ih ušla u veliku krizu iz koje se više nije izvukla.

Jasno je da je Istra imala potencijale koji su trebali osigurati snažan gospodarski razvoj, ali to se nije dogodilo u onoj mjeri koja bi ekonomski opravdala njihovo postojanje. S krizom i slomom Jugoslavije ta se činjenica pokazala sudbonosnom za opstanak tih poduzeća, posebice tijekom tranzicije. No, nije se dogodilo ono najgore, jer je istarsko gospodarstvo razmjerno velikim dijelom bilo orijentirano na inozemno tržište i tako izbjeglo potpuni kolaps.

Banke koje su pratile istarsko gospodarstvo (Istarska banka Pula, Istarska kreditna banka Umag, Jugobanka Rijeka, Ljubljanska banka Zagreb, Privredna banka Zagreb i Zagrebačka banka Zagreb) s inflacijom su 1980-ih gubile kreditnu moć, što je smanjilo mogućnosti za otvaranje novih radnih mjesta. No, Istra je i uz to, s oko 4.000 američkih dolara godišnjega dohotka po stanovniku, zauzimala visoko mjesto kao jedna od najrazvijenijih regija u Jugoslaviji.

Poljoprivreda se nalazila u vrlo lošem stanju, te je i uz napor da se to promijeni ostala na marginama. Maslinarstvo i vinogradarstvo nisu se uspjeli probiti na međunarodno tržište. Sve do 1980-ih razvoj je bio usmjeren na industriju, pomorsko gospodarstvo, trgovinu, ugostiteljstvo i turizam. Osjetljivo na promjene na međunarodnom i unutarnjem tržištu, gospodarstvo je krenulo u preobrazbu uključivanjem u međunarodnu podjelu rada i izgradnju velike gospodarske infrastrukture.

Rat će 1990-ih znatno poremetiti planove i zakočiti razvoj Istre, ali će ubrzati značajne procese gospodarske i društvene preobrazbe.

Republika Hrvatska (početak 1990.)

Budući da su raspadom Jugoslavije Hrvatska i Slovenija međunarodno priznate kao samostalne i nezavisne države, njihove republičke granice postale su državne.

Početkom 1990-tih godina, raspadom Jugoslavije, Istra u samostalnoj i slobodnoj Hrvatskoj čini jednu od dvadeset hrvatskih županija.

Istarska županija predstavlja u samostalnoj i slobodnoj Republici Hrvatskoj vrlo važnu regiju. Njeno značenje na razmeđu triju civilizacija, leži u izvanrednim poljoprivrednim, industrijskim, a posebno turističkim potencijalima i golemom spomeničkom i umjetničkom bogatstvu.

U tom prostoru miješanog stanovništva, tradicija i kultura predstavljaju dio europske civilizacije, zato Istarskoj županiji i jeste mjesto u velikoj europskoj obitelji, što je i potvrđeno 1994. godine, njezinim primanjem u Skupštinu europskih regija.

Vladimir Nazor

Pjesma o Istri

*Sliku mile Istre naše
ja u srcu nosim svom ...
leži ravna i vrletna
na tom moru Jadranskom.*

*Glava joj je Učka gora,
buk valova njen je glas,
kitne šume i pašnjaci
oko struka zelen pas.*

*Sela su joj biser sitni
na haljini zelenoj;
gradovi joj toke sjajne
na dolami šarenoj.*

*Raša, Mirna i Dragonja
teku žilam njezim ...
gle otoke, djecu lijepu
na skutima majčinim!*

*Istro naša, majko naša,
u srcu te nosim svom;
najljepša si za me zemlja
na tom moru Jadranskom.*

Hrvatska narodna duša Istre

Vijesti o prvim dodirima Hrvata s kršćanstvom nalaze se u papinskim izvorima. Papa Grgur Veliki (590–604) zabilježio je i dolazak Hrvata. Godine 600. pisao je nadbiskupu Salone Maksimu da je "zbunjen izravnom opasnošću koja prijeti od slavenskih naroda". Ti Slaveni vjerojatno su bili Hrvati koji su se potkraj VI. i poč. VII. st. selili iz dotadašnjega boravišta u Bijeloj Hrvatskoj prema Jadranu.

Po svemu sudeći, pokršćavanje Hrvata bilo je postupan proces koji se zbivao u razdoblju od VII. do IX. st., o čemu svjedoče i različite neusklađene vijesti bizantskoga cara i kroničara Konstantina Porfirogeneta iz X. st.

Pokršćavanjem Hrvata od strane zapadnog - Rimskog katoličkog svećenstva - rezultiralo je uvođenjem u liturgiju latiničnog pisma i latinskog jezika.

No u devetom stoljeću pojavljuje se još jedno pismo- glagoljica.

Glagoljica je najstarije slavensko pismo i uz ćirilicu je jedno od dvaju slavenskih pisama. U znanosti je prihvaćeno mišljenje da je glagoljica starija od ćirilice. Za razliku od ćirilice, koja je nastala spontanom dugotrajnim prilagođivanjem grčkoga alfabeta, glagoljica je autorsko pismo. Smatra se da ju je osmislio Konstantin Filozof - sv. Ćiril, Grk iz Soluna, za misiju među moravskim Slavenima u 9. st.

Konstantin i njegov stariji brat Metod bili su nositelji te misije, kojoj je cilj bio opismenjavanje i prosvjećivanje Slavena. U Moravsku su došli na poziv kneza Rastislava uz potporu bizantskoga cara Mihajla III. Za potrebe te misije braća su također s grčkoga na staroslavenski ili starocrkvenoslavenski prevela najvažnije liturgijske tekstove. Taj se jezik smatra prvim književnim jezikom svih Slavena, a većina znanstvenika misli da je nastao na temelju južnomakedonskoga govora iz okolice Soluna.

Glagoljica se u liturgiji rabila najviše u krajevima pod utjecajem Bizanta, a u krajevima pod utjecajem Rima-prevladavao je latinski jezik i latinica, što nije prolazilo bez pojava antagonizma.

Prvi crkveni sabor sazvaio je papa Ivan X., a održan je u Splitu 925. godine. Postoje dokazi da se na hrvatskom prostoru glagoljalo već te 925. godine. Tom prigodom papa Ivan X. upućuje svoja pisma na latinskom jeziku kralju Tomislavu, splitskom nadbiskupu, splitskom biskupu Ivanu i drugim dalmatinskim biskupima, u kojima im zamjera da su dopustili da u Dalmaciji zavlada „Metodijeva doktrina“.

Glavna zadaća tog sabora bila je rješavanje pitanja crkvene jurisdikcije (pravosuđa) na području Hrvatske i Dalmacije te iskorjenjivanje "Metodijeve nauke", odnosno slavenskog jezika u liturgiji i glagoljice. To je nepobitni dokaz postojanja i raširenosti glagoljice u crkvenoj liturgiji u to vrijeme.

Papa Ivan X. priznao je kraljevski naslov prvom hrvatskom kralju Tomislavu i prigodom Splitskog nacionalnog crkvenog sabora. Godine 925. piše mu poslanicu u kojoj ga oslovljava "Dilecto filio Tomislao regi croatorum"- (Dragom sinu Tomislavu, kralju Hrvata).

Glavni pobornik glagoljice bio je Ninski biskup Grgur⁷.

⁷ **Grgur Ninski** (? , druga pol. 9. stoljeća – ?, nakon 928.) bio je kancelar hrvatskog kraljevskog dvora i jedan od najznačajnijih ninskih biskupa. Spominje se kao *episcopus Chroatorum* u spisima splitskih crkvenih sabora 925. i 928. godine.^[1]

Sredinom 13. st. stvara se povoljnija klima za razvoj hrvatskoga glagoljaštva u crkvenim krugovima. Papa Inocent IV. u pismima senjskome biskupu Filipu 1248. g. i krčkome biskupu Fruktuosu 1252. god. izričito dopušta uporabu crkvenoslavenskoga jezika i glagoljskoga pisma u bogoslužju. To stoljeće ujedno je i vrijeme pojave franjevačkih zajednica na našim prostorima, a franjevci sa sobom donose i novi tip liturgijskih knjiga – plenarni misal i brevijar, za razliku od dotadašnjega mnoštva knjiga koje su bile potrebne za bogoslužje (sakramentar, evanđelistar, lekcionar, antifonal itd.).

Hrvati su jedini narod Katoličke crkve koji je imao skoro tisuću godina liturgiju na narodnom jeziku i vlastitom pismu.

Glagoljicu su u hrvatskom narodu širili i njome se služili svećenici glagoljaši. Oni su se u bogoslužju koristili glagoljicom i staroslavenskim jezikom. Nazivaju se i popovima glagoljašima. Dali su velik doprinos na područjima vjere, kulture i prosvjete u hrvatskom narodu od 9. do kraja 19. stoljeća.

Svećenici glagoljaši svojim su djelovanjem snažno obilježili istarsku kulturu i književnost kroz stoljeća. U vrijeme glagoljaštva najrazvijenije sredine u Istri bili su gradići poput Roča i Huma. Iako je glagoljica bila crkveno pismo, njome su se ispisivale i oporuke, administrativni dokumenti, javne isprave, ugovori; njome su se služili notari, komunalna uprava itd. Zahvaljujući glagoljskom pismu i glagoljašima, i - do tada, neukog hrvatskog puka u ruralnim sredinama-barem su djelomično dopirala kulturna, književna i duhovna dostignuća europskog srednjovjekovlja.

Tijekom 14. i 15. stoljeća glagoljica se širi od Istre do Splita te obuhvaća Liku, Krbavu, Pounje i Pokuplje. Susrećemo je i znatno južnije, u okolici Dubrovnika, sve do područja Boke kotorske u Crnoj Gori. Najbrojniji hrvatsko-glagoljički epigrafski spomenici sačuvani su u Istri i na Kvarneru, a potom na zadarskome području.

Hrvati su uporabu glagoljice u svojim liturgijskim i upravno-pravnim tekstovima održali do 19. stoljeća te glagoljicu (uz latinicu i hrvatsku ćirilicu) i smatraju svojim nacionalnim pismom. Republika Hrvatska proglasila je 2014. godine "umijeće čitanja, pisanja i tiskanja glagoljice" hrvatskim nematerijalnim kulturnim dobrom te je odredila mjere zaštite.

Na području Istre pronađeni su neki od najstarijih glagoljskih spomenika - natpisa, grafita i kodeksa. Spomenut ću samo neke od njih.

Plominski natpis potiče iz XI. stoljeća i uzidan je na vanjskom zidu crkve sv. Jurja u Plominu. Kamena ploča sadrži reljefni prikaz muškarca u antičkoj tunici i s granom u ruci te naknadno dodanim glagoljskim natpisom: SE E PIS'L S ili Ovo je pisao S. Prikazuje Silvana,

U Ninu je stolovao oko 900. – 929. godine, a za vrijeme svoga stolovanja poznat je kao glavni zagovornik staroslavenskog jezika i narodnog pisma glagoljice kao i glagoljaškoga bogoslužja. Kada se 925. godine Tomislav proglasio kraljem, biskup Grgur Ninski imao je vodeću vrhovnu crkvenu vlast u državi Hrvatskoj. Na crkvenom saboru koji je održan 925. godine u Splitu bori se zajedno s kraljem Tomislavom za bogoslužje na hrvatskom (slavenskom) jeziku i za uporabu glagoljice kao pisma. Tomislav je podržao povijesno pravo salonitanske crkve, na taj način izbjegavši raskol. Zaključke sabora trebao je potvrditi tadašnji papa Ivan X., no te 925. to nije učinjeno jer su do pape došla razna izvješća i pisma, a papa i dalmatinski biskupi nametnuli su svoje zaključke neizravnom ucjenom zabranjujući ređenje svećenika koji "rabe slavenski jezik da služi Bogu". Tako je Grgur Ninski, čija je biskupija osnovana u 9. stoljeću, ostao bez biskupije i metropolije, te je na drugom saboru, koji je održan također u Splitu 928. godine, ukinuta Ninska biskupija, a Grguru Ninskom dodijeljena Skradinska biskupija. Na istom saboru crkvena vlast nad cijelom Hrvatskom i Dalmacijom predana je splitskom nadbiskupu. Zabranjeno je zaređenje svećenika koji su služili mise na starohrvatskom (svima koji nisu znali latinski), a liturgijski je jezik službeno postao latinski. Kako je bilo jako malo svećenika koji su znali latinski, bogoslužja su se nastavila na starohrvatskom uz uporabu glagoljice.

ilirsko-rimskog boga flore i faune. Ovaj natpis svjedoči o ranom paralelizmu dvaju kulturnih krugova na istarskom prostoru: romanski element je antički reljef, a slavenski čine hrvatski jezik i glagoljsko pismo.

Grdoselski ulomak iz 12. stoljeća iz sela Grdosela u blizini Pazina dio je natpisa uklesanog u kamen prijelaznim oblikom glagoljice iz oble glagoljice u uglatu. Pronašli su ga među kamenjem jedne od dviju crkava (vjerojatno sv. Ane) s područja staroga grdoselskoga grada. Ulomak se čuva u župnoj crkvi u Grdoselu. Kopija se nalazi u Lapidariju Aleje glagoljaša uz crkvicu Gospe od Snijega u selu Brnobićima. Sadržaj ulomka je posveta oltara (»prekrst«) ili postavljanje svetih moći dviju svetica u oltar u vrijeme kad je kapelan grdoselskog kneza Pankracija pop Golob iz Tinjana upravljao crkvom. Branko Fučić je rekonstruirao tekst u obliku **Ѡ oltarê/Ѡ s(ve)tama / golobъ s tina(na) / a panъgrac**.

Humski grafit nalazi se u humskoj crkvi Sv. Jeronima na mjesnom groblju, a pisan je na glagoljici u drugoj polovici 12. stoljeća. Otkrio ga je akademik Branko Fučić 1949. na oslikanom zidu: uparan je na desnoj strani apside, na crvenoj borduri. Riječ je o bilješci humskog popa glagoljaša koji je trideset dana služio mise za pokoj duše nekog kovača Martina i svaki put kad bi misu odslužio, čavlom ili nožem uparao bi jednu crtu u oslikani zid. Kad je odslužio svih trideset misa zapisao je glagoljicom: "KOVAČA MARȚTINA E SVĚ Ĵ (=30) E VZETA INO OČE EDNA" tj. konstatira da je odslužio i jednu preko trideset misa. Osim ovog grafita, na zidovima ove crkve uparano je oko 40 glagoljskih grafita. Većina ih potječe iz XII. – XV. st.

Istarski razvod je skup pravnih dokumenata koji su nastajali od 1275. do 1395. a tiču se razgraničenja teritorija između susjednih komuna (općina) u Istri, točnije između posjeda akvilejskog patrijarha, goričko-pazinskog grofa i predstavnika Mletačke Republike. Osim granica, Istarskim se razvodom utvrđivalo plaćanje naknada za korištenje šuma, vinograda, pašnjaka, reguliralo se čišćenje lokvi. Na razgraničenju među "područjima koji pripadaju susjednim mjestima" radila je komisija.

U komisiji (kako piše i u samom dokumentu) uvijek su radila tri pisara: jedan koji je vodio zapisnik na latinskom, drugi na njemačkom, a treći na hrvatskom jeziku (*»jednoga latinskoga a drugoga nimškoga, a tretoga hrvackoga, da imamo vsaki na svoj orijinal pisat«*).

Podaci kojima se komisija služila jesu ili stare isprave pojedinih općina ili oznake nađene na stablima, stijenama koje su služile upravo u te svrhe. Osim toga, često se prakticiralo ispitivanje svjedoka pod prisegom.

Danas nam nisu na raspolaganju izvornici iz 14. stoljeća, ali su sačuvana dva prijepisa izvornika iz 16. stoljeća, oba na hrvatskom jeziku (jedan je nađen u Momjanu, drugi u Kršanu).

Iz Istarskoga razvoda mogu se nazrijeti obrisi društvenoga ustrojstva i gospodarske prilike te život seoske zajednice u srednjovjekovnoj Istri. Nekoć mu se uglavnom iz političkih razloga osporavala autentičnost i historiografska vrijednost. Razvod je znamenit i po tome što se hrvatski jezik naziva "hrvackim".

Brevijar Vida Omišljanina ispisao je pisar i iluminator Vid iz Omišlja (Omišalj na otoku Krku, XIV. st.) po narudžbi crkava sv. Bartolomeja i sv. Antona u Roču 1396. godine, a važan je za utvrđivanje teksta starohrvatskog prijevoda Svetoga pisma. Rukopis je uresio simbolima evanđelista i likom sv. Ivana Evanđelista te bogatim ornamentalnim uresima. Izvorno je riječ o kodeksu uvezanom u kožu koji sadržava 468 listova pergamene. Prema računici pok. akademika Branka Fučića za izradu te pergamene bilo je potrebno stado od 117

ovaca. Knjiga teži oko 8,5 kilograma te je najveća i najteža knjiga iz zlatnoga razdoblja hrvatskoga glagoljaštva (14. i 15. stoljeće). Čuva se u Nacionalnoj knjižnici u Beču.

Beramski misal datiran je u dvadesete godine 15. st. Pisan je glagoljicom na 245 listova pergamene. Autor misala je iluminator i kaligraf Bartol Krbavac koji je zapisao svoje ime na jednom od listova. Misal sadrži ukrašene inicijale i minijature te alegorije mjeseci. Kodeks je dobro ušćuvan. Čuva se u Nacionalnoj knjižnici u Ljubljani te je u literaturi dobio službeni naziv po mjestu posljednje pohrane (Ljubljanski misal), a ne po mjestu nastanka (mjesto Beram u Istri).

Ročki misal, glagoljski misal pisan uglavnom glagoljicom, a datira se u 1421. godinu. Sadrži 232 lista 35,5 cm × 24 cm. Bogato iluminiran slikama i inicijalima. Autorstvo misala potpisuje Bartol Krbavac, značajan glagoljski pisac i vrstan iluminator. Izuzima se 13 listova koji su djelo drugoga pisca, ali iz istoga skriptorija. Ročki misal dobio je ime po Roču, gradu za koji je izrađen, gdje je bio u uporabi do 1593. Čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.

Misal kneza Novaka je hrvatskoglagoljski misal koji se sastoji od 270 listova, glagoljicom i hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika 1368. na jednom od svojih posjeda u Krbavi vlastoručno ga je napisao i vjerojatno sam iluminirao visokoobrazovani feudalac, krbavski knez Novak Disislavić iz ličke Ostrovice, dvorski vitez hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina, kao zavjetni dar crkvi u kojoj će biti pokopan. Međutim, njegov sin Petar je, zapavši u financijske poteškoće, znatno nakon kneževe smrti, prodao očev zavjetni misal crkvama sv. Jelene i sv. Petra u Nugli kraj Roča. Tamo je poslužio kao jedan od predložaka za priređivanje glagoljskoga prvotiska, prve hrvatske tiskane knjige - Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. godine, o čemu posredno svjedoči na posljednjoj stranici ispisan *Zapis žakna Jurja* (26. lipnja 1482., u Izoli). U kolofonu (završnoj bilješci) ne navodi se mjesto tiska, nego samo datum kada je tisak dovršen, 22. veljače 1483. godine.

Sigurno najljepše suvremeno spomen obilježje glagoljaštvu i glagoljašima u Istri predstavlja **Aleja glagoljaša** na lokalnoj cesti između Roča i Huma.

Aleja glagoljaša se sastoji od jedanaest spomen obilježja, od čega je deset izvedeno u klesanom kamenu, a posljednje obilježje su bakrena vrata kao ulaz u grad Hum.

Aleju je osmislio akademik Josip Bratulić⁸, kiparski je izveo Želimir Janeš⁹, a naziv joj je dao Zvane Črnja¹⁰.

Akademik Bratulić u svojoj knjizi *Aleja glagoljaša: stoljeća hrvatske glagoljice* pojašnjava (cit.):

⁸ **Josip Bratulić** (Sveti Petar u Šumi, 13. veljače 1939.), hrvatski filolog i povjesničar književnosti, akademik, predsjednik Matice hrvatske, dekan Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

⁹ **Želimir Janeš** (Sisak, 12. prosinca 1916. – Zagreb, 23. siječnja 1996.), hrvatski je kipar i jedan od najznačajnijih hrvatskih medaljera. Bio je nastavnik u Školi primijenjene umjetnosti u Zagrebu, a potom profesor kiparstva na Akademiji. Bio je član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od 1977. godine do smrti.

¹⁰ **Zvane (Ivan) Črnja** (Črnjeni kraj Žminja, 8. listopada 1920. – Zagreb, 26. veljače 1991.), istaknuti hrvatski pjesnik, prozaik, esejist, kulturolog, scenarist, dramaturg i filmolog, novinar, publicist, polemičar i nakladnik. Po njemu se danas zove nagrada za najbolju knjigu eseja objavljenu u Hrvatskoj.

“Aleja glagoljaša osebujan je spomenički kompleks od jedanaest spomen-obilježja uz cestu između Roča i Huma. Spomen je na veličanstveno djelo Ćirila i Metoda, njihovih učenika te posveta kulturnim djelatnicima i prosvjetiteljima, hrvatskim popovima glagoljašima koji su gradili našu uljudbu sela i grada.

Označava razvojni put i povijesnu ukorijenjenost glagoljice među Hrvatima, posebice u Istri. Aleja je smještena uz cestu što [u duljini od sedam kilometara] vodi od Roča do Huma”.

Vladimir Nazor

Galiotova pesan

*Pokle su me prikovali zlizane za ove daski,
Ja nisan već doma videl, ni svoje zagledal majki.
Si l' cela mi, kuća bela? Si l' mi, majko, prebolela?
More, more sinje!*

*Pokle su me zakopali va ovu drevenu rakvu.
Videl nis' bora va šume, ni na nebe sunce žarko.
Si l' se, drevo, osušilo? Si l' se, sunce, ugasilo?
More, more sinje!*

*Nogi su mi polomili, strli su mi dušu mladu.
Brižan san ti na ten svete!... Galebi, oj beli tići,
Poletite dole k jugu, ter moju pozdrav'te majku!
More, more sinje!*

*Pest zemlji mi prinesite! Bašelka mi struk darujte!
Suho veslo će procvast mi i duša će utešit se.
Pak ću onput mirno slušat, ča mi šapćeš skroz galiju.
More, more sinje!*

*Muklo ćeš mi pesan pevat: "Utopit ću brod prokleti;
Duboko ću ja peljat te, mir kade je, hlad i sena;
Ko dete ću čuvat slepo i zibat te lepo, lepo:
Trajna, nina, nena!"*

Istra danas

Život ima svoja pravila na koja mnogo puta ne možemo utjecati niti ih promijeniti. Nakon Drugog svjetskog rata, u novoj državi Jugoslaviji, geografski položaj pojedinih dijelova Istre itekako je utjecao na njihov gospodarski i svaki drugi razvoj.

Prolazeći Istrom, zasigurno ćete se susresti sa barem jednom od triju istarskih rijeka. Najduža je Mirna (oko 50 km), slijedi Dragonja (oko 30 km) i Raša (oko 20 km). Rijeka Mirna izvire u neposrednoj blizini Huma, a prolazi pod Buzetom te Motovunskom šumom. Ulijeva se u Jadransko tri kilometra istočno od Novigrada. Najpoznatija staza uz rijeku Mirnu je Staza sedam slapova koja većim dijelom prolazi baš uz sam tok rijeke. Rijeka Dragonja izvire u Sloveniji i predstavlja granicu između Slovenije i Hrvatske. Ulijeva se u Jadransko more u Piranskom zaljevu. Dragonja je bogata ribom, najviše pastrvom. Zahvaljujući plodnom tlu oko rijeke, u tom dijelu Istre i Slovenije uspijevaju sorte vinove loze od kojih se prave najbolja vina. Rijeka Raša najkraća je rijeka u Istri. Izvire na padinama Učke, a ulijeva se u Jadransko more u Raškom zaljevu. Na pritokama Raše nalaze se zanimljivi slapovi. U prošlosti je Raša bila državna i politička granica između raznih državnih entiteta.

Danas je činjenica da Istru čine dva različita dijela: obalni i unutrašnjost.

Za obalni dio Istre možemo slobodno reći da se razvio u karakterističnu rivijeru, sličnu onima u svijetu (npr. u Italiji, Francuskoj, Španjolskoj, Grčkoj itd.), sa snažnom turističko-hotelijskom gospodarskom infrastrukturuom i pratećim sadržajima.

Na zapadnoj obali - kao turističke zone - razvili su se Novigrad, Umag, Vrsar, Poreč, Rovinj, Medulin i Pula, a na istočnoj strani poluotoka Rabac, Lovran i Opatija.

Razvoj turizma, donosi kao posljedicu promjenu demografske strukture, koja se nezaustavljivo mijenja, domicilnom stanovništvu na štetu.

Može se slobodno konstatirati da to nije više ona stara vjekovna izvorna Istra s hrvatskom dušom.

Ona se nepovratno gubi...

Međutim, ako krenemo u unutrašnjost Istre, situacija je bitno drukčija, osim možda Pazina, kao administrativnog i gospodarskog središta Istre, dok su ostala mala mjesta u nazadovanju.

Mnoge kuće su napuštene, vlasnici su poznati i dostupni ili nedostupni, ali uglavnom odseljeni, što je imalo tragične posljedice za te gradove.

Dva egzodusa istarskog stanovništva; prvi slavenskog (Hrvati i Slovenci) za vrijeme brutalne fašističke diktature (od 20-ih do 40-ih godina), a drugi talijanskog stanovništva (od 1945. pa dalje) nakon Drugog svjetskog rata uzeli su svoj veliki danak što se teško odrazilo na sveukupni gospodarski i kulturni razvoj Istre.

Nekoć blistavi mali gradići, na vrhovima brežuljaka, utvrđeni obrambenim zidinama, u kojima je bujao život, danas tavori sa još nekoliko desetaka stanovnika, uglavnom starije životne dobi, dok su mladi otišli *trbuhom za kruhom* jer nisu imali uvjete za rad i rješavanje egzistencijalnih pitanja u vlastitoj domovini..

To je stvarnost za koju nije nađeno rješenje ili, kako se to danas kaže *vjerojatno nije bilo političke volje* za revitalizaciju tih gradova.

A i ono vrijedno - što se skriva u tim gradićima - nismo u stanju prezentirati javnosti...

Evo nekoliko primjera.

Beram, gradić u središtu Istre, krije pravo blago – crkvicu utonulu u zemlju u kojoj se nalazi čuvena freska *Ples mrtvaca*¹¹.

Poznato mi je bilo postojanje ove freske, stoga sam je želio vidjeti uživo tijekom mojih lutanja Istrom. Problem je nastao kada sam shvatio da je crkvica zaključana i da se ne zna tko uopće ima ključeve i tko može pustiti unutra putnika namjernika. Raspitao sam se o tome i u Pazinu konačno dobio ime osobe i broj mobitela. Uspio sam stupiti u kontakt s tom osobom, odvesti je do crkvice, te nakon razgledavanja freske vratiti natrag u Pazin. To baš nije bila neka reklama za propagiranje ove dragocjene freske.

U Draguću sam boravio nekoliko puta, i uvijek bih zatekao istu sliku. Na većini kuća bilo je vidljivo da u njima nitko ne stanuje. No, posljednji puta 2014. godine uočio sam da je počelo obnavljanje energetske, telekomunikacijske, vodovodne i kanalizacijske infrastrukture i sl.. U lokalnoj sam gostionici, ispijajući doista odličan espresso, upitao gostioničarku bih li mogao kupiti jednu od tih napuštenih kuća. Ona me je pogledala, nasmijala se i odgovorila da sam zakasnio jer su sve pokupovali stranci, nudeći daleko više cijene nego li su to mogli domaći i sada te kuće uređuju, očekujući mnogostruko veću dobit od uloženog kapitala.

Ostao sam šuteći, jer mi je time sve rekla.

Bez osjećaja za našu višestoljetnu tradiciju, naš život i običaje, te kuće biti, ili već jesu, uglavnom preuređene u apartmane za iznajmljivanje turistima i zaradu stranim vlasnicima.

Tijekom mojih lutanja po Istri više puta sam svraćao u Roč. Otprilike sam znao da se u Roču nalazi replika prvog Gutenbergovog tiskarskog stroja, pa sam ga poželio vidjeti. U lokalnoj gostionici sam saznao da se replika Gutenbergovog tiskarskog stroja nalazi u jednoj crkvici ali da se ključ čuva u Buzetu, u Muzeju Buzeta i da se tamo treba prijaviti za posjetu i razgledavanje.

Odustao sam.

Mnogo kasnije saznao sam da se ključ od ročke tiskare možete dobiti u Katedrali Čakavskog sabora u Roču, NE U Muzej grada Buzetas, o čemu mještani koje sam pitao nisu imali ni pojma.

U Završju sam zamijetio da je obnovljeno nekoliko kuća ikao i da je obnovljen i kompleks oko starih gradskih vrata i to prema nekadašnjem izgledu. Ostatak mjesta i dalje propada. Na kosi toranj crkve nije se moguće popeti jer je crkva uvijek zaključana, a nisam uspio saznati tko drži ključeve i tko može otvoriti crkvu. Morao sam odustati.

U Oprtlju, par izgrađenih vila u potpunosti narušavaju sklad nekadašnje izuzetne ljepote. Malobrojni potomci nekadašnjega stanovništva svoje preživljavanje nalaze u pečalbi u Trstu, od ponedjeljka do petka, da bi se vikendom vratili u Oprtalj.

Ako niste stanovnik toga kraja, teško ćete pronaći putokaz za Kršan. Proći ćete pokraj odvojka za Kršan na glavoj cesti, jer je bez oznaka. Tek, ako krenete slučajno tim odvojkom, na slijedećem raskršću vidjet ćete skromnu ploču koja ukazuje na skretanje za Kršan. Posjetio

¹¹ Ples mrtvaca (franc. danse macabre, njem. Totentanz), ikonografski obrazac u srednjovjekovnoj umjetnosti nastao kao ilustracija pjesništva o prolaznosti života, koje se širilo Europom poglavito nakon tzv. crne smrti (epidemija bubonske kuge 1347.-51.). U Europi postoje 72 očuvana prikaza plesa mrtvaca u zidnom slikarstvu, a najviše ih ima u središnjoj Europi, u alpskome krugu (sjeverna Italija, Švicarska, Bavarska). U Istri su očuvana dva prikaza plesa mrtvaca, i to u grobljanskoj crkvi sv. Marije na Škrilinah kraj Berma, djelo radionice Vincenta iz Kastva iz 1474., i u Sv. Trojstvu u Hrastovlju, gdje je 1490.(?) radila radionica Ivana iz Kastva.

sam ga više puta. Prigodom mog prvog posjeta 2009. godine, glavna kula zamka bila je u skelama, jer je bilo u tijeku alpinističko uklanjanje izniklog drveća sa zidova nekoć raskošnog zamka. Izgleda da to nije obavljeno kako treba, jer je prigodom moje treće posjete u okviru fotosafarija Fotokluba Zagreb 2014. na zidovima ponovno raslo drveće. Tek razapeto uže sa rubljem u unutrašnjosti obnovljenog podnožja kule dalo je naslutiti da u tom napuštenom gradu žive ljudi.

Taj puta smo uočili jednu kuću na kojoj je pisalo „BURUL“. Prozori i vrata bili su otvoreni, na prozorima zavjese, a uz prednji zid brajda sa vinovom lozom. Očigledno je tu netko stanovao. Zaviri li smo u kuću i zatekli vlasnika Burula, kako čisti mali privatni muzej rodoslovlja obitelji Burul. Bilo je tu puno starih fotografija, ali i starinskih uporabnih predmeta.

Bijaše je to pravo otkriće.

U Kršanu je pronađen *Istarski razvod*¹² - jedinstveni pravni dokument iz srednjega vijeka o razgraničenju teritorija između susjednih komuna (općina, teritorijalnih cjelina) u Istri koji sam spomenuo u prethodnom poglavlju.

Pokojni akademik Branko Fučić u knjizi *Terra incognita* navodi kako su stanovnici praktično rješavali sporna pitanja. Jedan je primjer razgraničenje Buzeta, Sovinjaka i Huma: Buzećanima je nedostajalo drva, dok Sovinjci i Vrhovci nisu imali dovoljno pašnjaka. Nakon što je određena granica između njihovog teritorija, u dokumentu je zapisano i sljedeće: Sovinjci i Vrhovci mogu, ali samo za dana, napasati stoku na Buzetskom tlu, a za uzvrat Buzećani mogu, u točno definiranu svrhu, sjeći drva na određenim dijelovima teritorija koji pripada Vrh i Sovinjaku.

Nije li i to već dovoljan razlog da se danas Kršanu posveti više pozornosti ?

Umjesto toga Kršan čeka čudo da bude ponovno otkriven i obnovljen u duhu tradicije.

Kotli su malo zapoštено mjesto do koga se dolazi odvojkom od ceste koja vodi ka Humu.

Bilo je to mjesto krojača gdje se je šivala odjeća za cijelu Bujštinu. Kada me 2007. godine put prvi puta nanio u Kotle, selo je bilo potpuno napušteno. Tek je jedna kuća u sklopu napuštenih i devastiranih kuća bila obnovljena, sa brajdom i lozom ispred kuće. Snimio sam tada detaljno cijelo mjesto.

Kada sam drugi put posjetio Kotle 2013. čekalo me veliko iznenađenje. Kuće u dvije kratke uličice, koje su pri mome prvom posjetu bile potpuno u ruševnom stanju, zarasle u šikaru i s drvećem unutar zidova, bile su obnovljena, očigledno radi iznajmljivanja. Ali na moj užas vanjski su zidovi ožbukani i premazani bijelom bojom, što odudara od „ostatka Kotli“ gdje su kuće od kamena bez žbuke. Te su me dvije uličice podsjetile na prekrasne male gradiće na grčkim otocima, sve u bijeloj i plavoj boji, ali to više nije Istra...

Upitao sam se jesu li dopuštenje za takvu obnovu dali konzervatori i urbanisti ili su taj kompleks izgradili lokalni majstori *na crno*...

¹² **Istarski razvod**, hrvatski glagoljični pravni spomenik, izvorno nastao u središnjoj Istri između 1275. i 1395. kompilacijom i preradbom na temelju još starijih isprava, a sačuvan je u prijepisu kurzivnom glagoljicom iz XVI. stoljeća. Njime se uređuju granice između feudalnih gospodara (akvilejskoga patrijarha, pazinskoga grofa, Mlečana) i seoskih općina, a na temelju staroga slavenskog procesa razvođenja koji podrazumijeva višednevnu svečanu ophodnju povjerenstva – feudalaca, crkvenih starješina, seoskih župana i puka po terenu i utvrđivanje međa, tj. prava na ispašu, napajanje stoke i sječu šume. Razvodne su isprave bile pisane i na latinskome i na njemačkome, no sačuvan je samo prijepis na narodnom jeziku, izričito nazvanome hrvatskim, koji je, uz određene redaktorske promjene, u mnogome sačuvao stare istarskočakavske odlike. Kroz ritimizaciju nekih tekstnih dijelova može se motriti i njegova književna dimenzija, a dragocjeni su i zapisi iz gospodarskoga, političkoga, kulturnoga i svakodnevnoga života toga doba. Autor, odnosno kompilator nesačuvanoga predloška zvao se Mikula Gologorički. Ovjereni prijepisi, iz polovice XVI. stoljeća, sačuvani su u dva primjerka koji se nazivaju prema mjestu pronalaska: *Momjanski* i *Kršanski*. God. 1852. prvi ga je objavio [Ante Starčević](#).

Bilo kako bilo, u Kotlima je izgubljen dio stare istarske duše.

Sada dolaze na red zapušteni gradići, u kojima danas živi tek nekoliko stanovnika. I tu će napuštene nekretnine kupuju stranci dobro procjenjujući vrijednost lokacija. No, neće obnavljati nekretnine u duhu tradicije, onakve kakve su bile. Umjesto toga, adaptirati će ih i izgraditi kao apartmane za iznajmljivanje.

I priča se nastavlja!

A što će se dogoditi s onim napuštenim malim mjestima za koje biznis nije našao svoj interes, a u kojima *danas* živi tek nekoliko starijih osoba?

Kad i njih više ne bude, i ta će mjesta polako nestajati.

Vladimir Nazor

Ako se ikada vratim

Ako se ikada opet vratim

*Bit će to sred zore rubinima posute rumene
Ko onda kad rosu po travi smo zelenoj brali
Kad zaljubljena bila si u mene.*

Ako se ikada opet vratim

*Bit će to sred jutra – a vjetrić od majstrala,
Sjećaš se kada si rekla da nema na svijetu
Što ne bi za ovu barku na laganom vjetriću dala?*

Ako se ikada opet vratim

*Bit će to kad vjetrić klone sred podneva žarka,
Kad nigdje nikog usred konala ne bude –
A ljubavi puna ljulja se naša barka.*

Ako se ikada opet vratim

*Bit će to u večeri vedre kad gasi se dan,
Tad će nas umorne od ljubavi na moru
Tiho ljuljati suton – navodeći na oči san.*

*I jesen je uvijek bila draga meni,
Jer slađine puna, raskoši i sjaja
Slični sveznalicu, razmetkinji ženi,
Što raj daje strašću toplog zagrljaja.*

Zaključak

Ulazak Republike Hrvatske prije desetak godina (2013.) u Europsku uniju otvorio je slobodno tržište u našoj zemlji. Hrvati mogu slobodno kupovati nekretnine po cijeloj Europskoj uniji, ali i obratno stranci to mogu činiti i u Lijepoj Našoj. I to obilato koriste.

Platežno u daleko boljoj poziciji, mogu dizati cijene naših nekretnina i kupovati ih bez ikakve konkurencije naših građana.

A koliko ima naših građana koji si mogu priuštiti kupovanje nekretnina u Europi ?

Mnoga nova naselja u potpunosti su izgrađena konfekcijski kao apartmanska, skoro isključivo za korištenje u sezoni godišnjih odmora, nakon čega zjape prazna, konzervirana, čekajući novu sezonu. Kao primjer navodim naselje Poreč Červar. Zgrade tipske, slične kao jaje jajetu, do maksimuma racionalno projektirane da prime u sezoni što veći broj gostiju. Najčešće vlasnici nisu domicilno stanovništvo.

Pretvorivši zapadnu i istočnu obale Istre u luksuzne rivijere koje posluju na tržišnim principima, liberalni je kapitalizam bacio oko i na unutrašnjost Istre. Nove mogućnosti za ostvarivanje profita otkrivene su u nekada napuštenim stancijama¹³ ili pojedinačnim kućama. Kupuju se od starosjedilaca i preuređuju u luksuzne kuće za iznajmljivanje. Pri tome se zadržava samo stari izgled zidova, a dograđuju se vanjski u kamenu obzidani roštilji, grade bazeni opločeni nebo plavim pločicama i sl.

Divna mjesta odmora u savršenoj tišini za osobe sa *debelim novčanicima*, većinom strancima.

Ono što se nije dogodilo tijekom tisućljetne mukotrpne povijesti u kojoj smo bili na meti raznim osvajačima, pretećentima na hrvatski životni prostor, dogodilo se u posljednjih pola stoljeća. Liberalni kapitalizam i globalno društvo, prema kojem je cijela *zemaljska kugla jedno veliko selo*, pod geslom zagarantirane slobode protoka ljudi, dobara i kapitala omogućilo je u mirnodopskim uvjetima legalno porobljavanje malenih od strane velikih naroda, a prema onoj mudroj narodnoj poslovice koja kaže: „Para vrta gdje burgija neće...”

Kupujući legalno naše nekretnine, jer im je to zakonski omogućeno, često puta ne pitajući za cijenu, naseljavajući se u njih, sa sobom donose svoje navike, svoje običaje i svoj način življenja, jer su im naši strani, ne razumiju ih niti ih interesiraju (zašto bi ih i interesirali?) te tako istiskuju, mijenjaju i rastaču sve ono što je naš narod tisuću godina čuvao.

To je najbolje vidljivo u Večernjem listu od 3.lipnja 2024. koji na na prvoj stranici donosi udarni natpis, koji glasi:

...Nova tranzicijska elita ulaže po Jadranu.

Nekretnine sve više kupuju Poljaci, Slovaci Slovenci ...

Stanovi se slabo prodaju, ali cijene ne padaju // Nevidljiva Hrvatska sve više dobiva

Na važnosti - Lika, Kordin, Banija, Slavonija i Zagora za deseta godina bit će najatraktivniji //Hrvatska rekorder u EU, čak 65 % *mladih* živi s roditeljima...

¹³ **Stancija** (prema tal. *stanza*: soba) ili **dvor**i je graditeljski i gospodarski kompleks temeljen na obiteljskoj zadruzi kao gospodarskoj jedinici i povezan s gospodarskim korištenjem prostora koje se zasniva na ugovornom pravu iz razdoblja posljednje kolonizacije Istre u 17. i 18. stoljeću.

Tako pitanje *demografije* postaje prvorazredni nacionalni problem. Ovo nije prvi puta da se o problemu demografije piše u našim sredstvima priopćavanja. Godinama se o tome raspravlja na svim razinama, naši poznati demografi na to očajnički upozoravaju ali se ništa ne događa. Zapravo se kratkoročno rješava, uvozom jeftine radne snage, ne sagledavajući konačne katastrofalne posljedice takove nerazumne politike.

A veliki napis masnim slovima na naslovnici Večernjeg lista od 16. rujna 2024. godine:

**„Stranci u deset godina kupili 80.000 tisuća nekretnina
Čak 96% stanova iz kuća u posljednjih deset godina kupili su stranci na području
sedam jadranskih županija“**
još više pojačavaju moju tugu.

Osim ljudi koji tu žive (nacije) geografski, prirodni i kulturni prostor najvrijednije su nacionalno blago. Taj se prostor dramatično obezvrijeđuje uz neshvatljivu brigu struktura vlasti i nemoć struke.

*Tako se postupno ali nezaustavljivo Istra mijenja, gubi se njena iskonska hrvatska duša, koja je, bojim se, već nepovratno izgubljena.
Što jedanput sada rasprodamo više nikada neć biti naše.*

*Naše stanovništvo polako u vlastitoj zemlji postaje jeftina radna snaga poput sobarica, čistačica, kuharica, portira i sl. Ako se trend iseljavanja naših mladih generacija ne zaustavi, vrlo blizu u dogledno vrijeme, postati ćemo samo nacionalna manjina u vlastitoj domovini.
Na koncu će „oni“ reći:*

*„Mislili su neki, već nas neće biti
Ni veselje svoje nisu znali kriti
Raselit' nas treba da nas manje ima
Nisu tu ni bili, tad će reći svima*

*Nek tudjinu grizu, roda znati neće
bez jezika narod nema više sreće
djeca roda povist neće znati
potom svoj na svome neće bit Hrvati“....
(Dražen Žanko, Od stoljeća sedmog)*

Na takvu Istru u ovoj knjizi skrećem pozornost, ne komentiram jer sa svojim komentarom ništa ne mogu promijeniti već samo to s tugom konstatiram.

Likovnim prilogom ove knjige, pokušao sam prikazati što sam osjećao i kako sam doživio istarske gradove lutajući unutrašnjom Istrom.

Na moje iznenađenje u Akademskom listu za rujna 2024. Sveučilišta u Zagrebu, Fakulteta hrvatskih studija, objavljen je članak Grgura Lesara pod nazivom „Obranjen prvi diplomski rad na studiju demografije i hrvatskog iseljništva“ naznačivši to kao „značajni napredak u razvoju demografskih i migracijskih studija u Republici Hrvatskoj“.

Da li je pojava takvog diplomskog rada tek *vapaj žednoga u pustinji* ili naznaka početka ozbiljnog pomaka u rješavanju naše demografske obnove ili će kao i svi diplomski radovi završiti u ormarima za spremanje diplomskih radova?

.Na kraju mogu samo zavapiti:

Quo vadis, Croatia?

Quo vadis, Histria?

Vladim Nazor

Šuma spava

Mrak je. Na dnu šume iz malena vrela
Kaplje troma voda, i tih grgolj stoji.
Koritu je na rub nijema sjena sjela
Pa u miru gluhu zvonke kaplje broji.
Kada kaplja pane, ko od bolna straha
Svaki list se njiše;
Ide šum od zemlje sve do zelen-vrha:
"Tiho! tiho! tiše!"

Čeka narod cvijeća, paprati i buba
Očima punih sanki. Ona sjena sada
Laganu je ruku digla s kamen-ruba,
Pa joj na dlan meki šutke voda pada.
Svijetnjak svijeću gasi. Sklapa modre oči
Potočnica plava.
Ispod crnih krila gluhe ljetne noći
Šuma tvrdo spava.

Savjet čitateljima:

Upitate li me: „Znate li da ...“

Prekinut ću vas i reći: „ Znam. da...“

Ako me opet upitate: „A što znaš da „?

Odgovorit ću vam:

„Znam da niste razumjeli poruku
ove knjige !

Ponovno je - ali pažljivo- pročitajte“!

Hvala!

Autor

Drugi dio

Izgubljena Duša Istre

(fotografije)

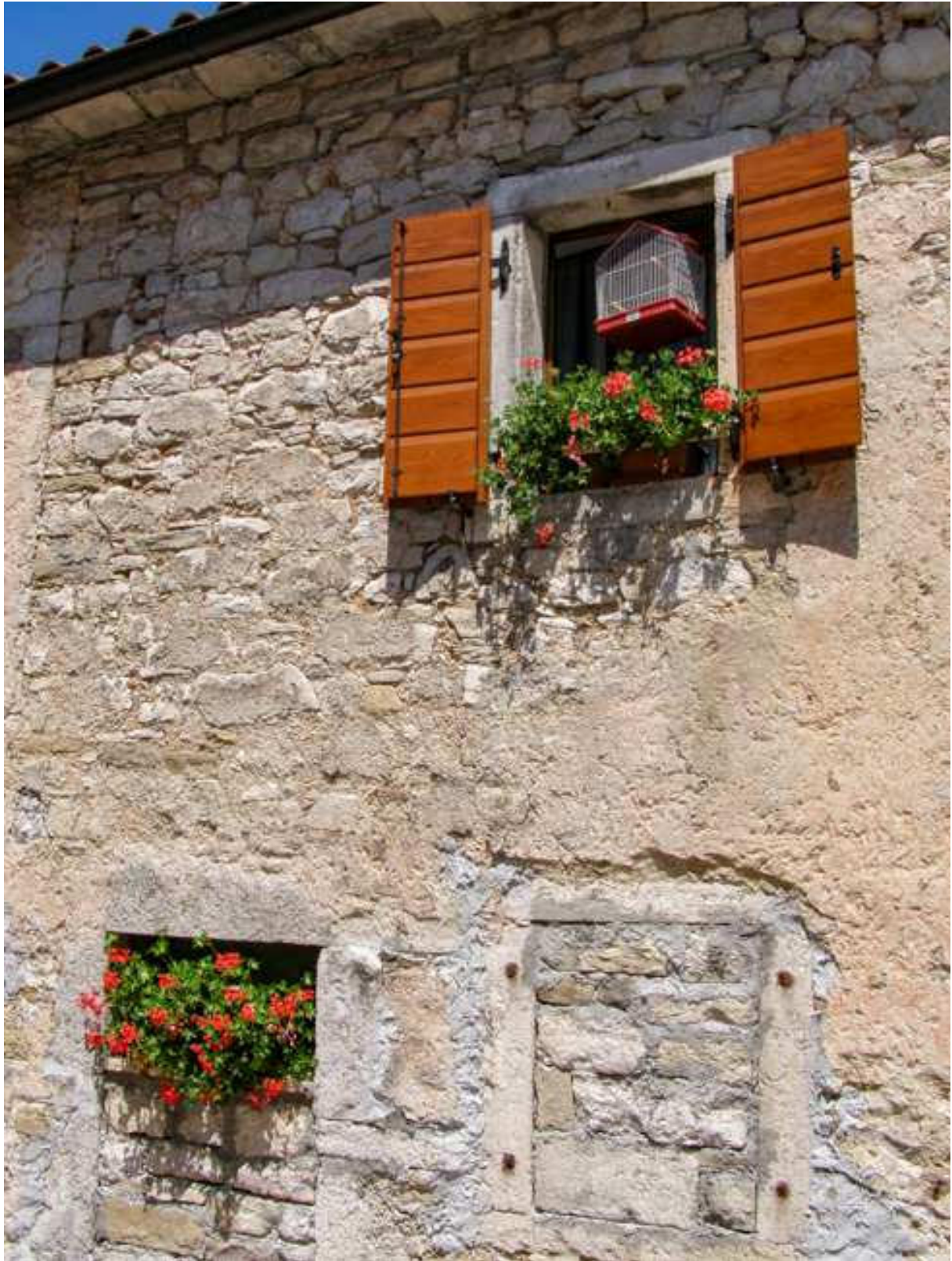
Bale 1

Bale 2

Bale 3

Beram

Buje 1

Buje 2

Buzet 1

Buzet 2

Buzet 3

Buzet 4

Buzet 5

Crkva Majke Božije od Svetomora

Dragué 1

Dragué 2

Draguè 3

Draguč 4

Draguč 5

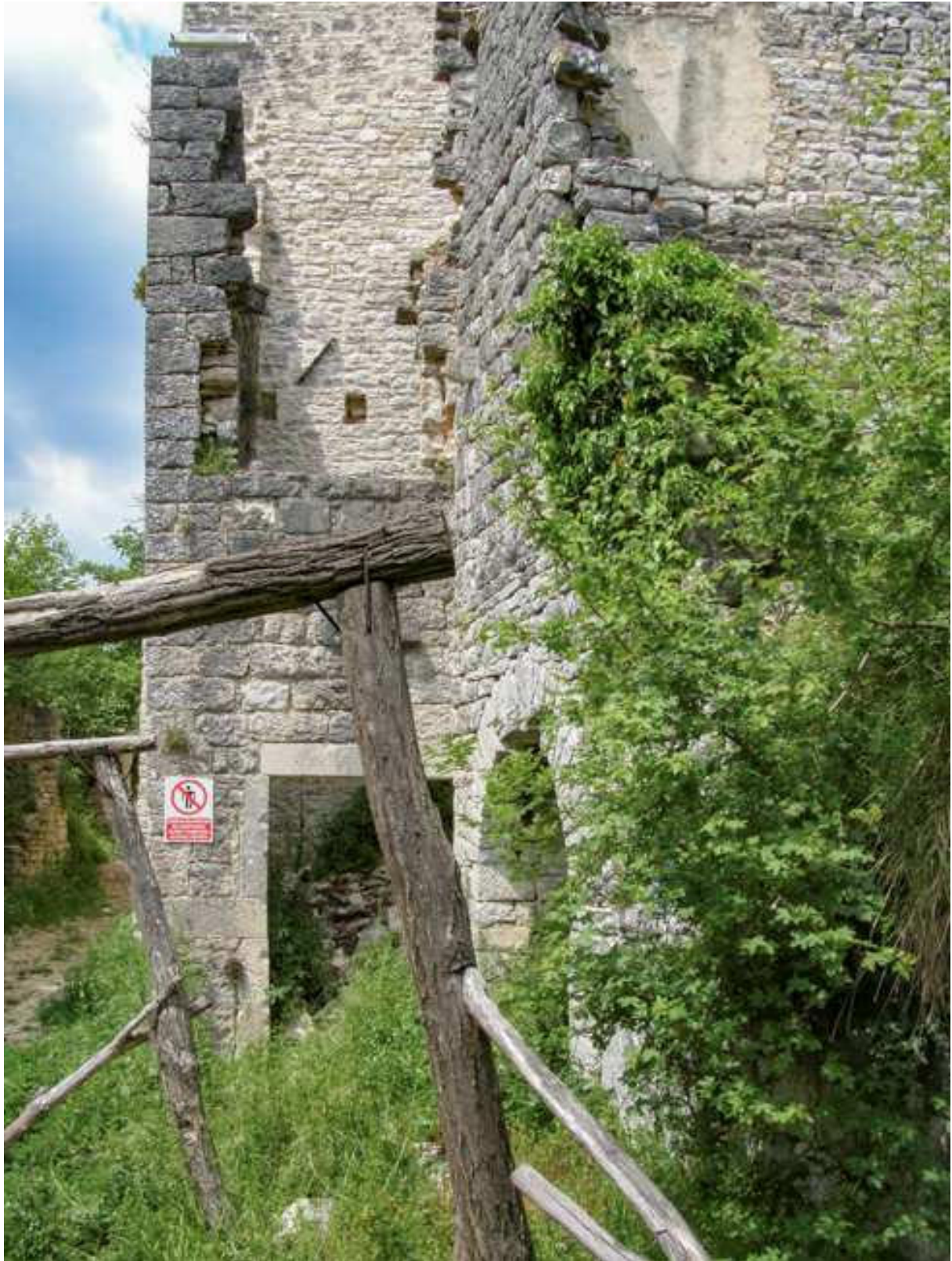
Dragu  6

Dragu  7

Dvigrad 1

Dvigrad 2

Dvigrad 3

Gračišće 1

Gračišće 2

Gračišće 3

Gračišće 4

Gračišće 5

Gračišće 6

Grožnjan 1

Grožnjan 2

Hum 1

Hum 2

Hum 3

Hum 4

Hum 5

Hum 6

Hum 7

Kotli 1

Kotli 2

Kotli 3

Kotli 4

Kotli 5

Kotli 6

Kotli 7

Kotli 8

Kotli 9

Kotli 10

Kotli 11

Kotli 12

Kotli 13

Kotli 14

Kotli 15

Kršan 1

Kršan 2

Kršan 3

Kršan 4

Kršan 5

Kršan 6

Kršan 7

Kršan 8

Kršan 9

Labin 1

Labin 2

Mošćenice 1

Mošćenice 2

Mošćenice 3

Mošćenice 4

Mošćenice 5

Oprtalj 1

Oprtalj 2

Oprtalj 3

Oprtalj 4

Oprtalj 5

Oprtalj 6

Oprtalj 7

Oprtalj 8

Oprtalj 9

Oprtalj 10

Oprtalj 11

Pián 1

Pián 2

Pián 3

Pián 4

Pián 5

Pián 6

Piçan 7

Plomin 1

Plomin 2

Plomin 3

Plomin 4

Plomin 5

Plomin 6

Plomin 7

Plomin 8

Plomin 9

Roč 1

Roč 2

Roč 3

Roč 4

Roč 5

Roč 6

Roč 7

Roč 8

Roč 9

Sovinjak

Sveti Lovreć 1

Sveti Lovreć 2

Sveti Lovreć 3

Svetvičenat 1

Svetvičenat 2

Svetvičenat 3

Veprinac

Vodnjan 1

Vodnjan 2

Vodnjan 3

Vodnjan 4

Završje 1

Završje 2

Završje 3

Završje 4

Završje 5

Završje 6

Završje 7

Završje 8

Završje 9

Završje 10

Treći dio

Moj prijatelj i klubski kolega Čedomil Gros veliki je zaljubljenik čarobnih malih gradića unutrašnje Istre. Radi toga je sudjelovao na svim foto safarijima, devet godina za redom, koje sam kao tajnik organizirao za članove Fotokluba Zagreb.

Za razliku od žalosne istine koju ja iznosim u ovoj knjizi Čedo je fotografije iz Istre pretvorio u prelijepe grafike, slike iz mašte, neke druge ljepše Istre.

Radi toga sam ga pozvao, kao suradnika, da mi se pridruži u ovoj knjizi.

Počasno Čedomil Gros

(Grafike)

Buje

Buzet 1

Buzet 2

Buzet 3

Dragu  1

1

Draguč 2

Draguč 3

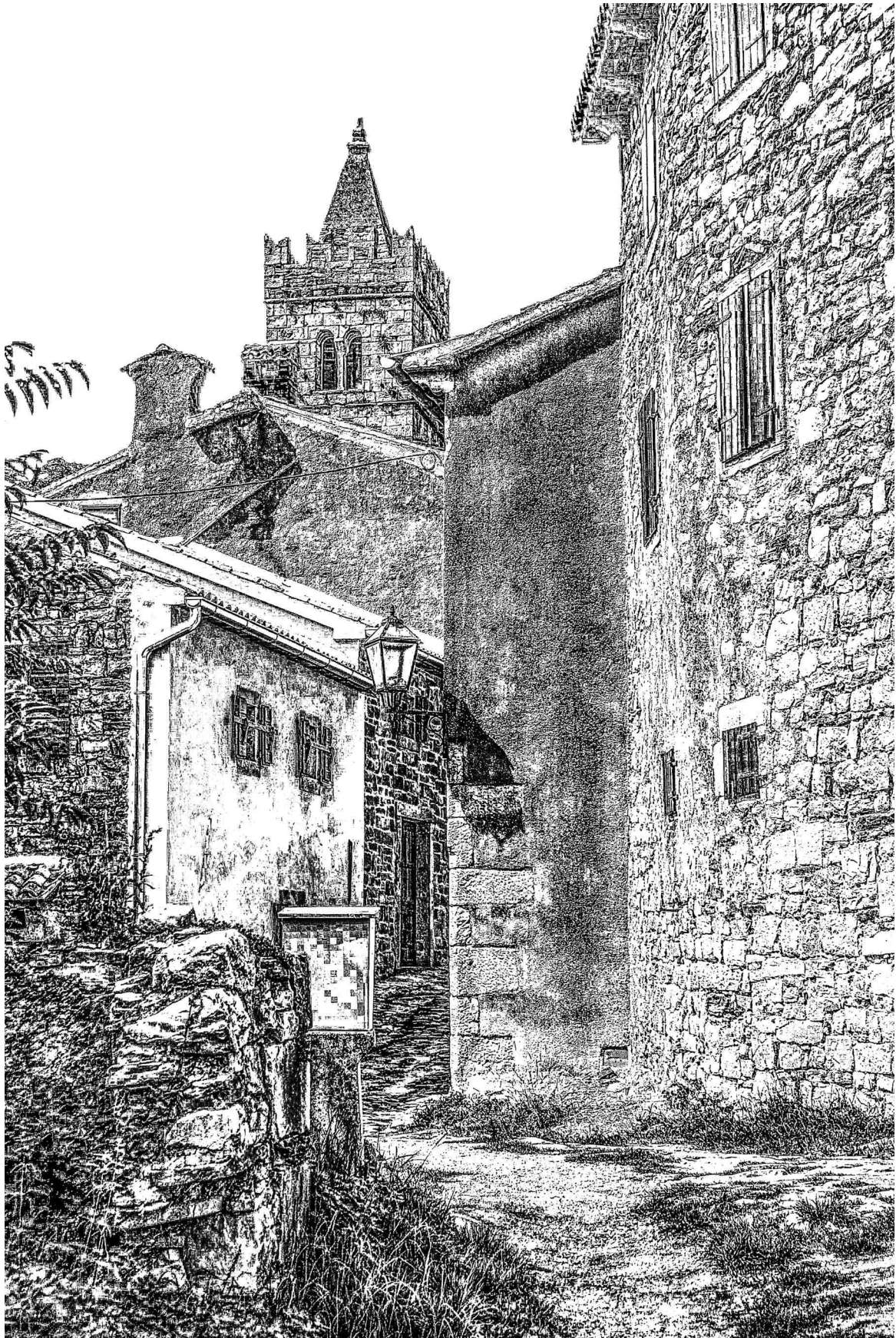
Dragu  4

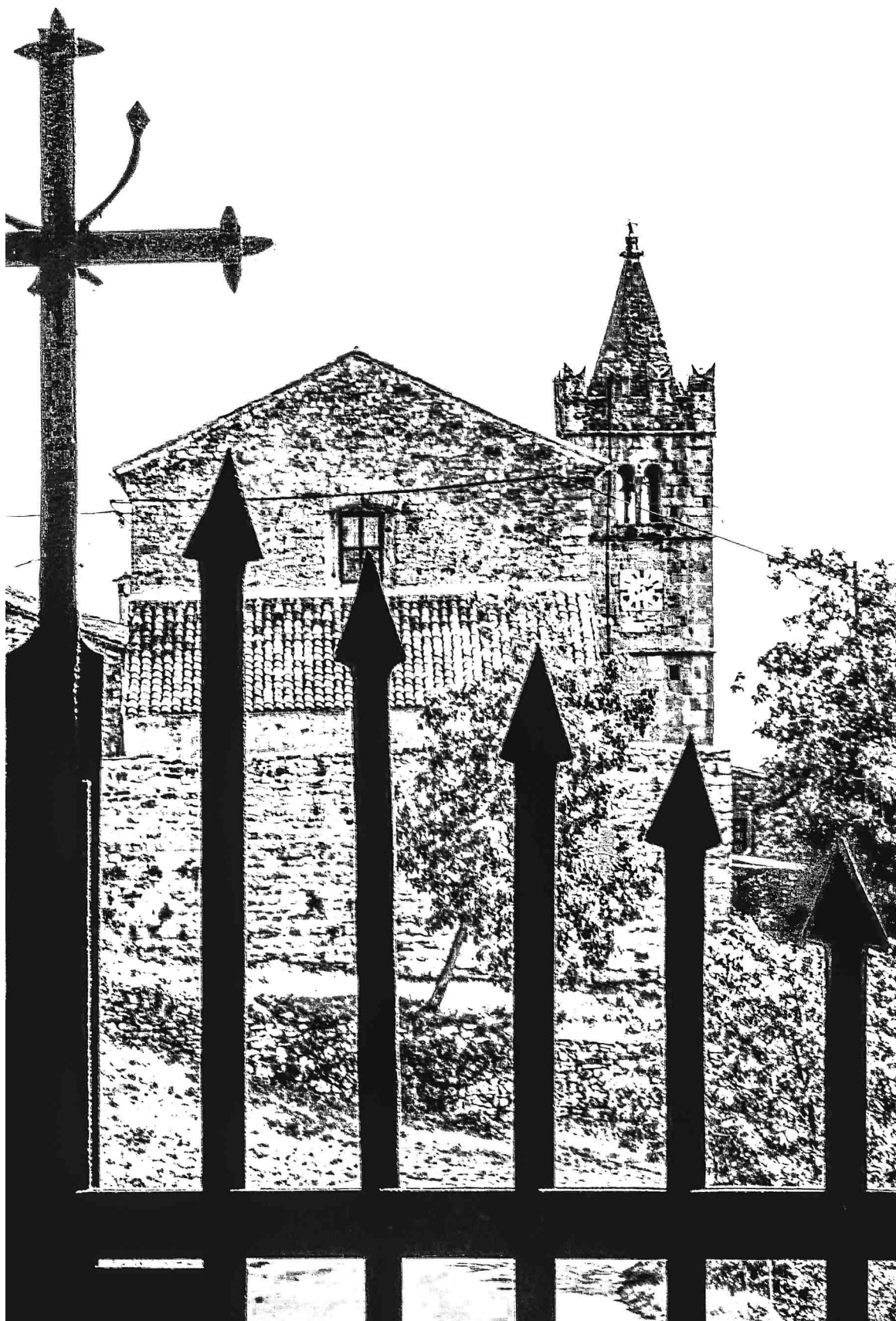
Gračišće 1

Gračišće 2

Hum 1

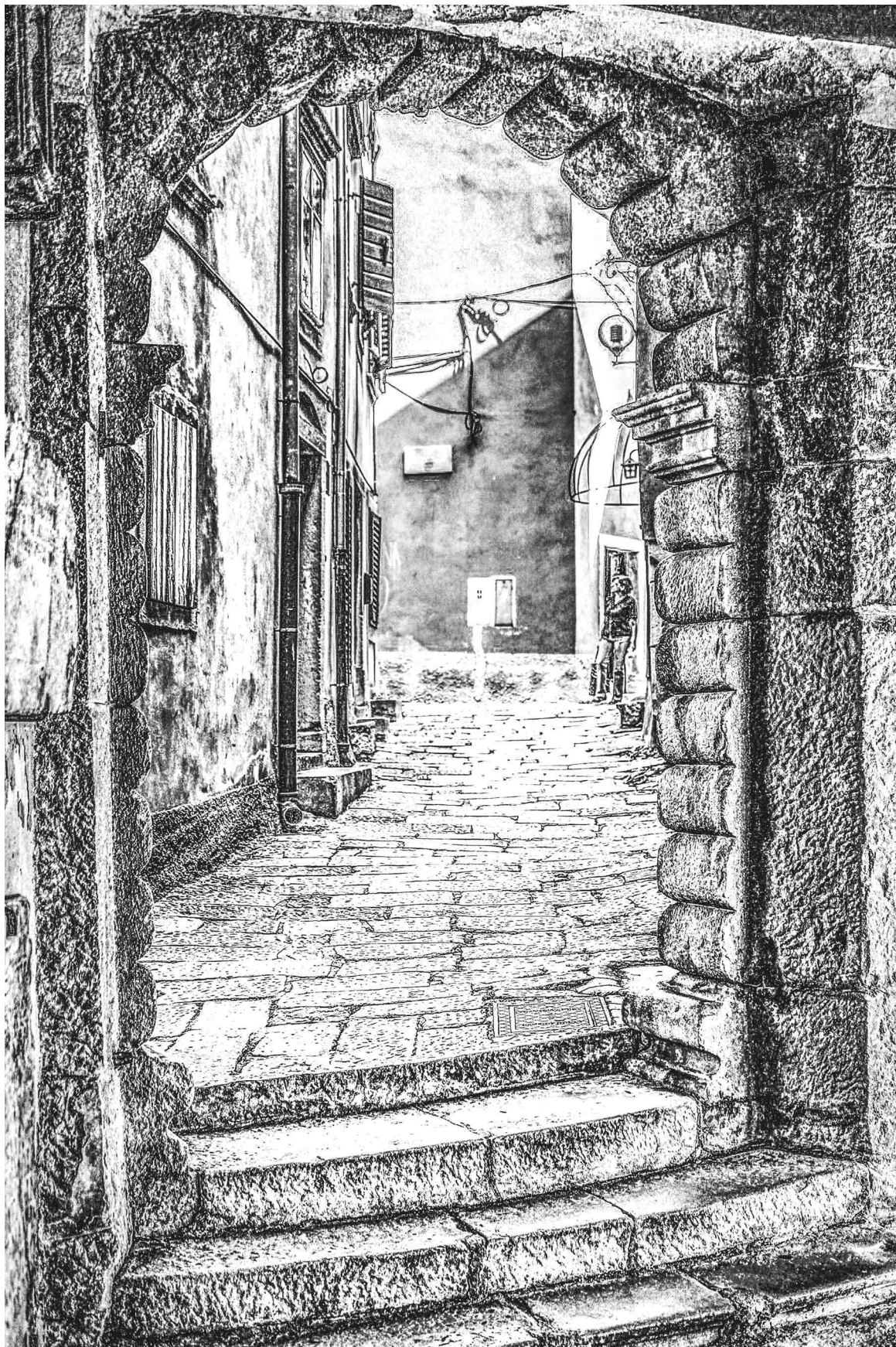
Hum 2

Hum 3

Labin 1

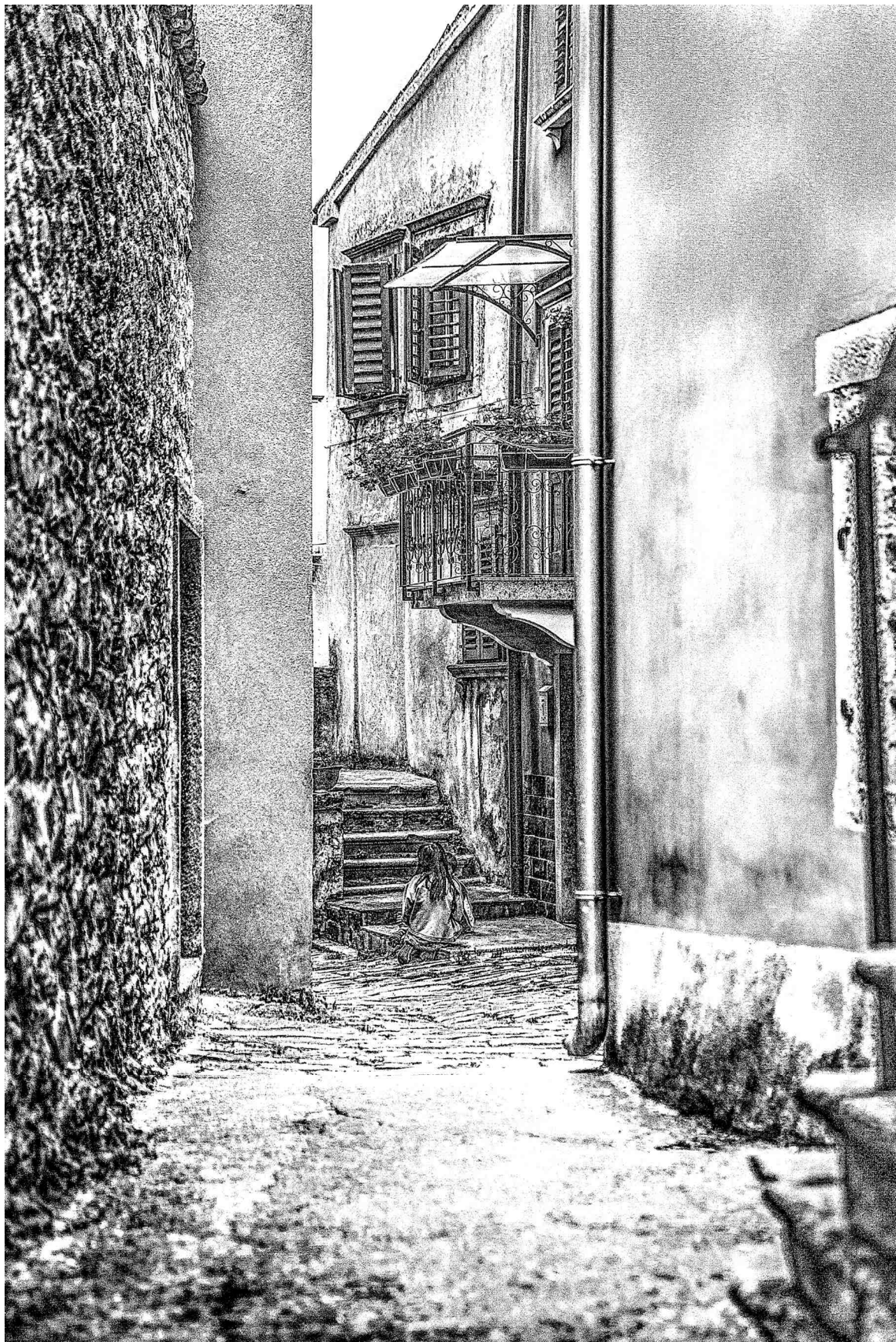
Labin 2

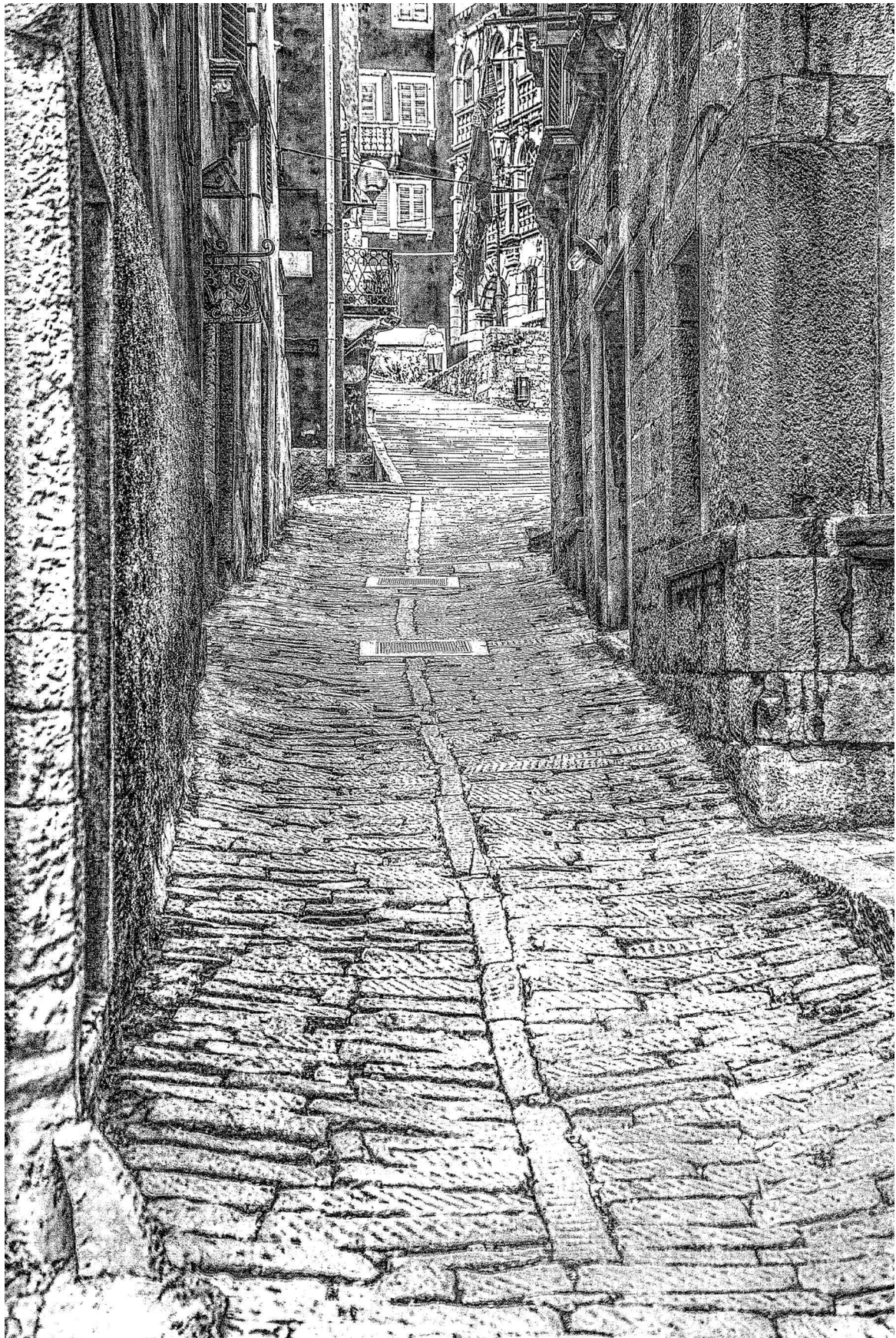
Labin 3

Labin Portal 4

Labin 5

Labin 6

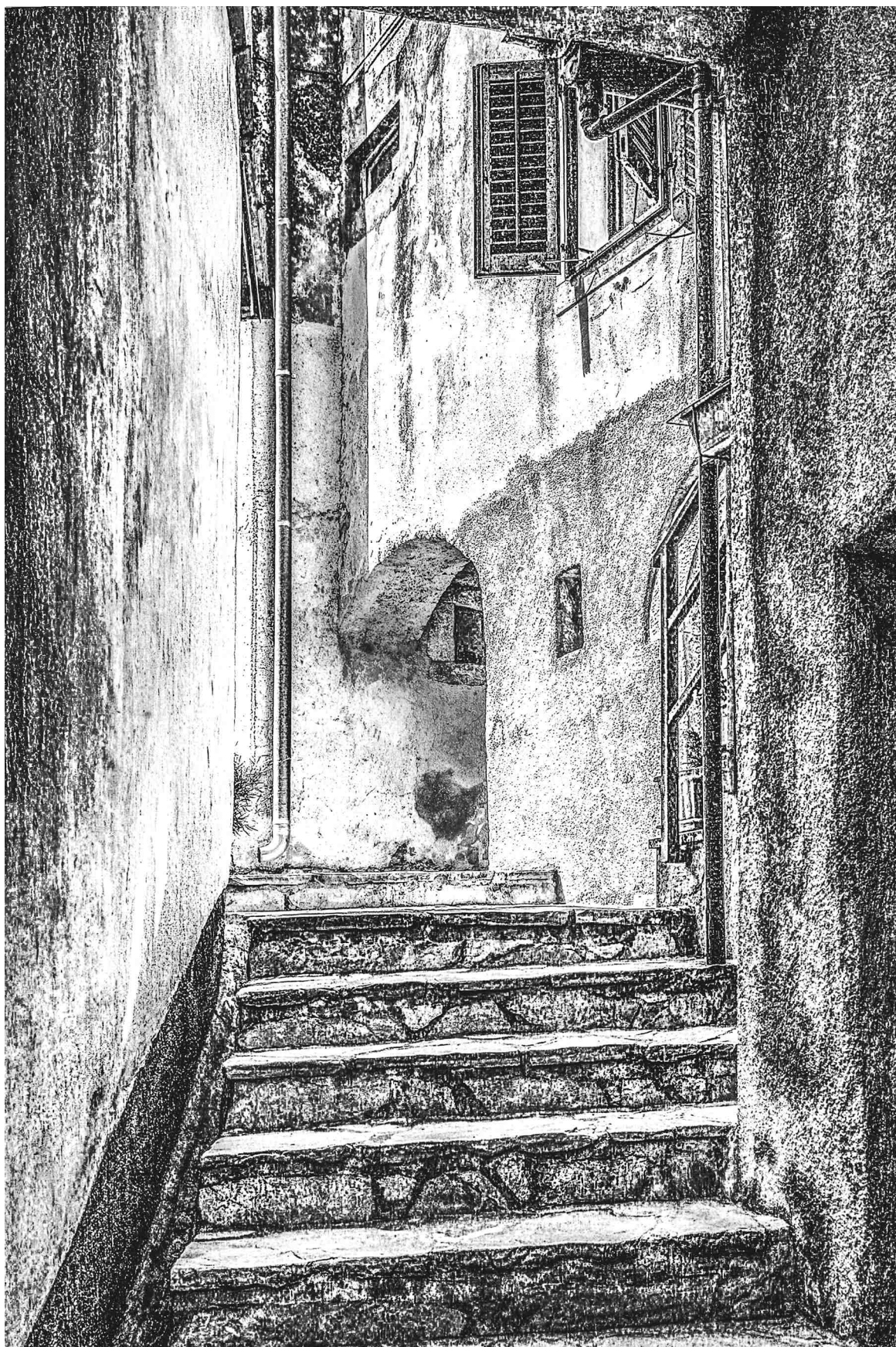
Labin 7

Labin 8

Mošćenice 1

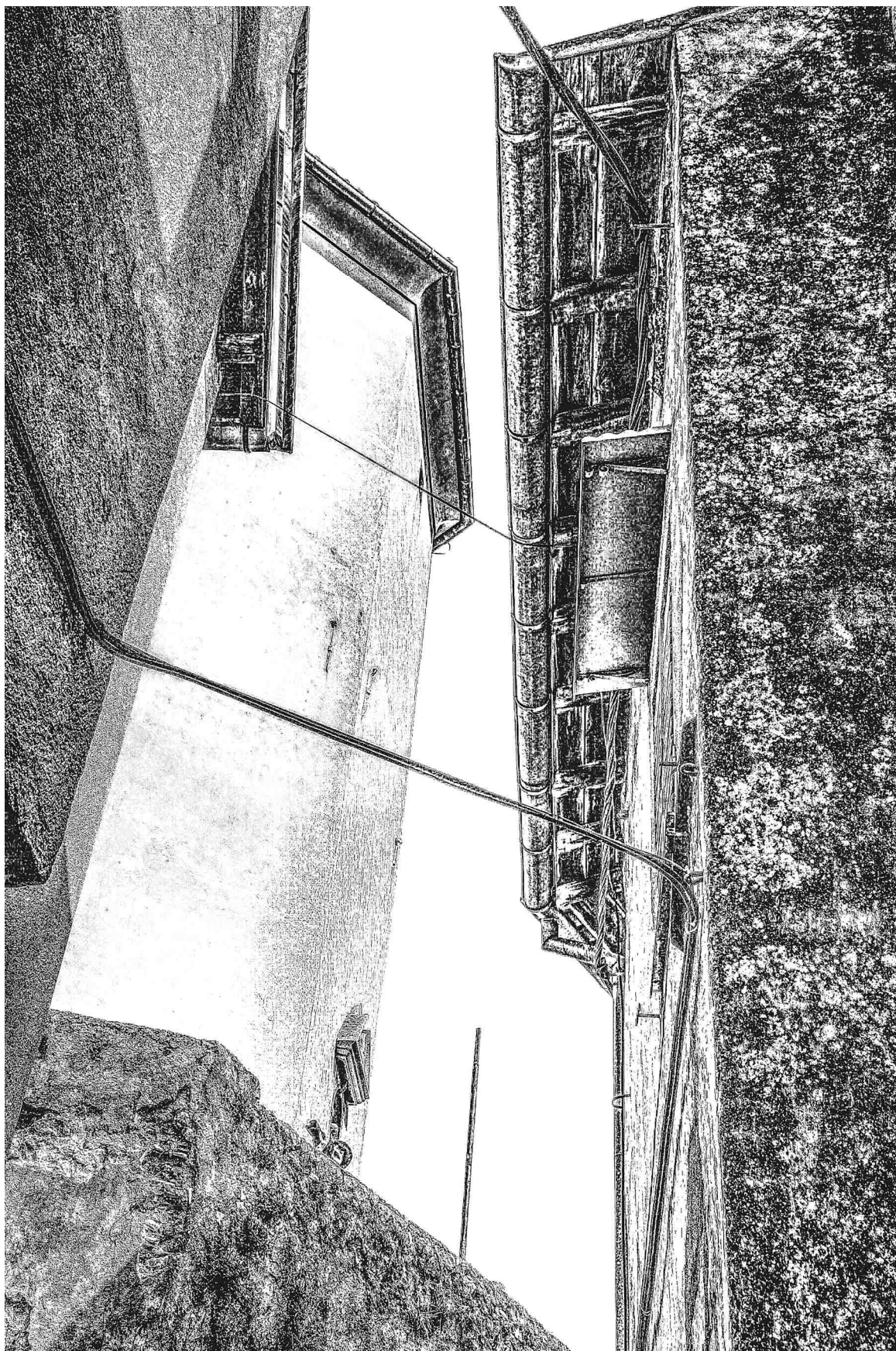
Mošćenice 2

Mošćenice 3

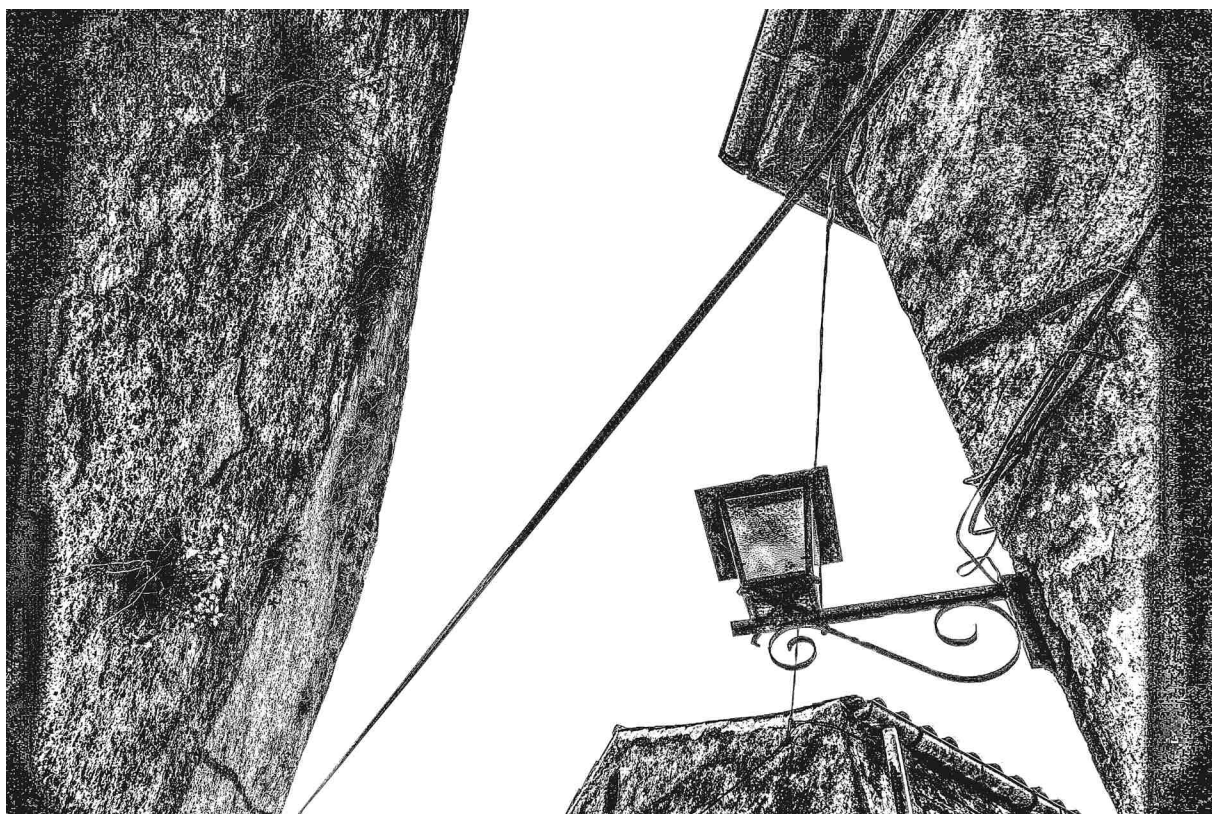
Mošćenice 4

Mošćenice 5

Mošćenice 6

Mošćenice 7

Oprtalj 1

Oprtalj 2

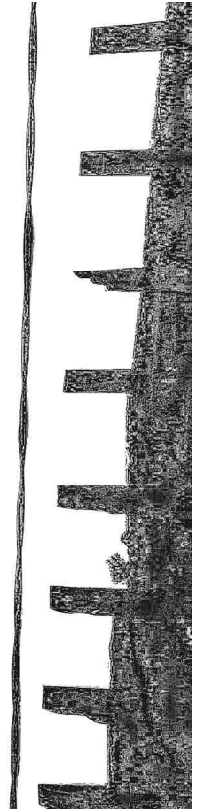
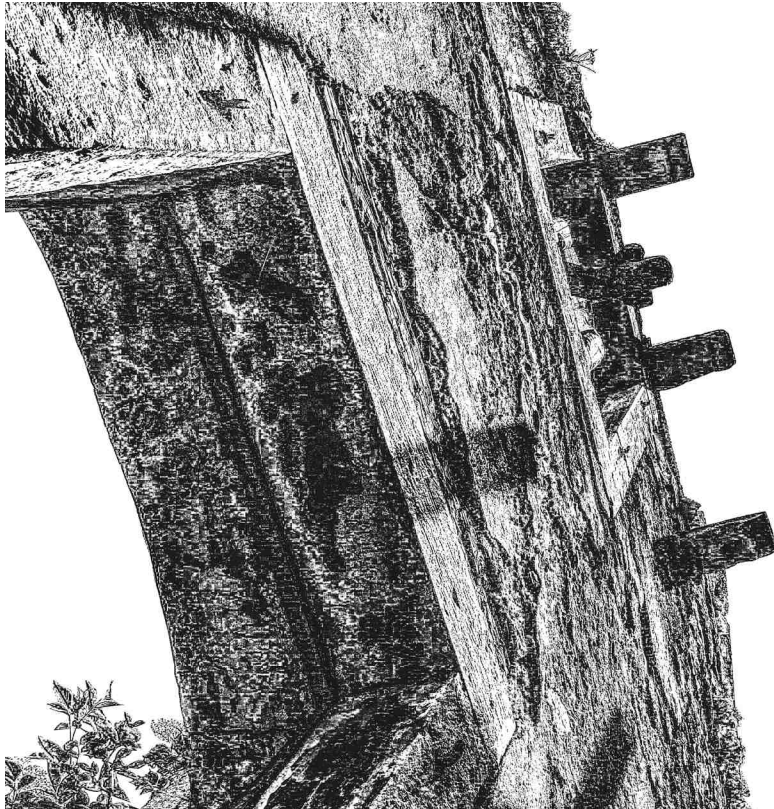
Plomin 1

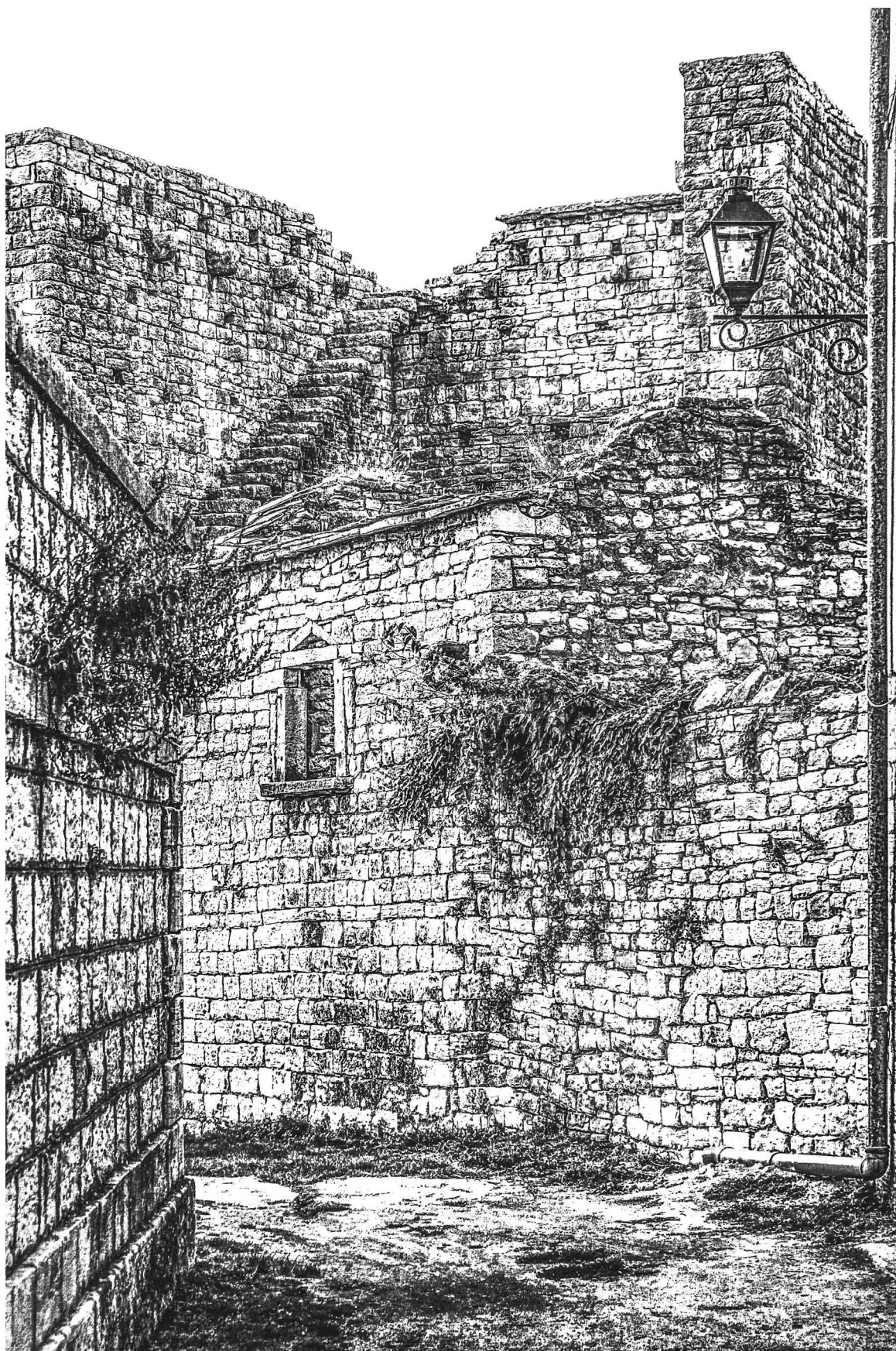
Plomin 2

Plomin 3

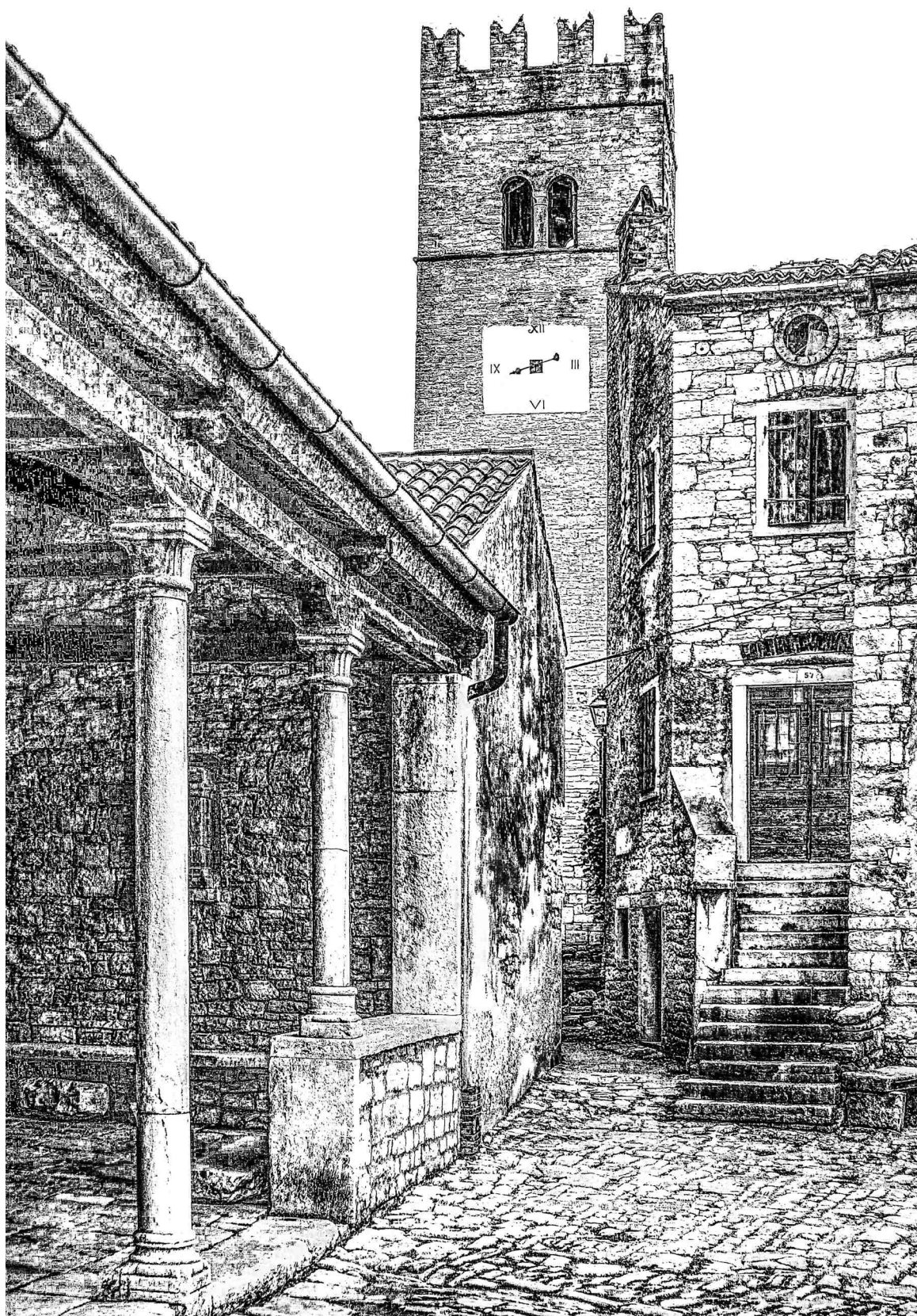
Plomin 4

Sveti Lovreć 1

Sveti Lovreć 2

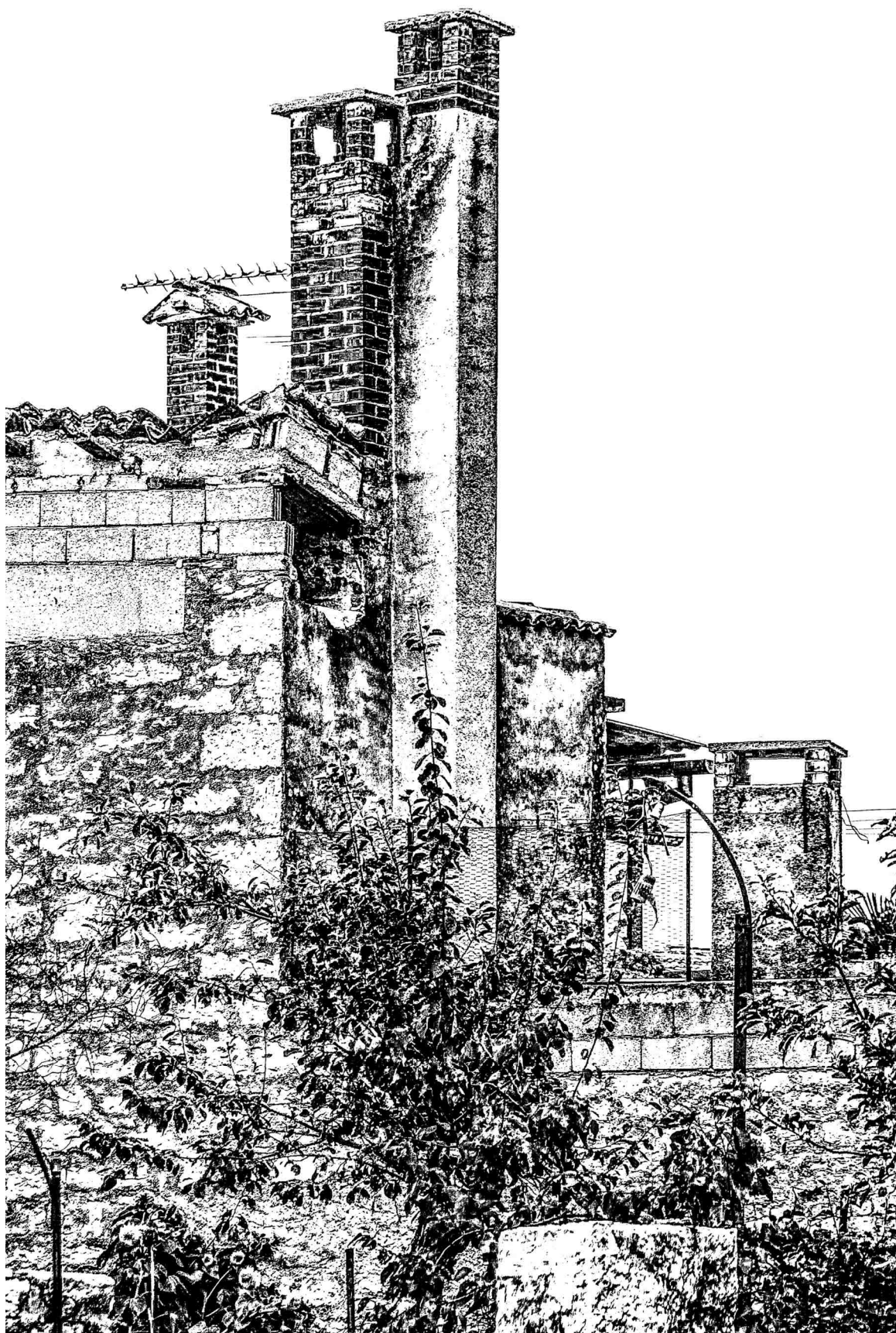
Sveti Lovreć 3

Sveti Lovreć 4

Sveti Lovreć 5

Sveti Lovreć 6

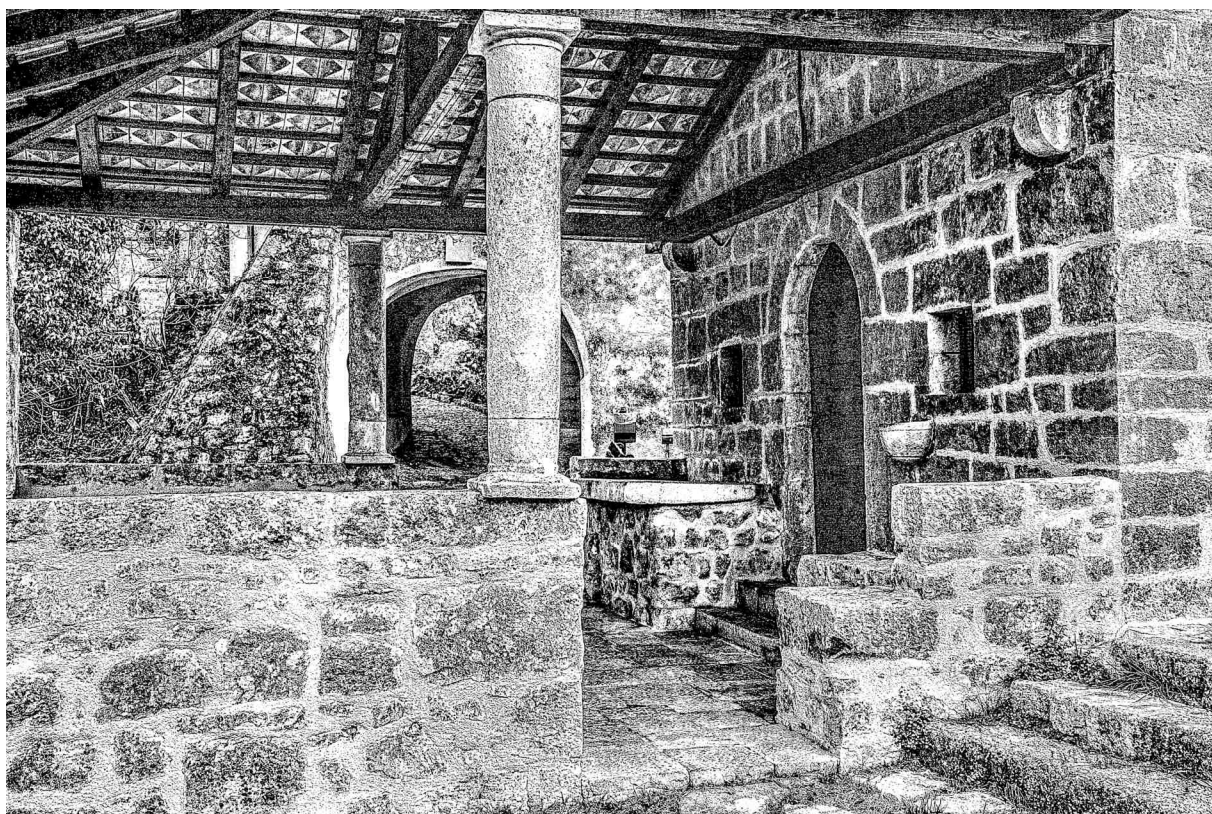
Veprinac 1

Veprinac 2

Veprinac 3

Veprinac 4

Žminj 1

Žminj 2 - Crkva Majke Božje od Svetomora

Žminj 3 - Crkva Majke Božle od Svetomora

Žminj 4

Žminj 5

Literatura

Feerdo Šišić, *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1925.

Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1972.

Wikipedija, *Povijest Istre*

Luna Rossa, Turistička agencija, *Povijest Istre*

Ivan Jurković, *Povijest Istre u srednjem vijeku*, Istarska enciklopedija, 2005.

Miroslav Bertosa i Robert Matijašić, *Stanovništvo*, Istarska enciklopedija

Vjekoslav Bratulić *Pregled povijesti Istre* (1954.) Leks. Zavod M. Krleže

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, *Hrvatska glagoljica*, Zagreb

Ana Mihaljević, *Glagoljica*, Staroslavenski institut, Zagreb

Wikipedija, *Glagoljica*

Ivan Botica, Sandra Požar, *Glagoljica*, Zagreb, 2018.

Turistička zajednica Buzet, *Glagoljica*, Buzet

Turistička zajednica Senj

Josip Bratulić, *Aleja glagoljaša: stoljeća hrvatske glagoljice*, Zagreb, Znamen, 2019.

Josip Bratulić, *Istarski razvod: studija i tekst*, Čakavski sabor, Pula, 1978.,

Josip Bratulić i Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura*. 1.svezak, 8. do 17. stoljeće

Branko Fučić, *Glagoljski natpisi JAZU*, Zagreb 1982.

Želimir Janež, *Aleja glagoljaša*

Branko Fučić, *Vincent iz Kastva*, Zagreb–Pazin 1992;

Branko Fučić, *Iz Istarske spomeničke baštine, svezak I.*, Matica hrvatska, MMVI

O autoru knjige:

Vladko Lozić

Hrvatski fotograf, urednik, esejist, povjesničar. Diplomirani inženjer elektrotehnike i magistar znanosti (mr. sc), rođen je godine 1933. u Bosanskoj Gradiški u Bosni i Hercegovini. Cijeli radni vijek proveo je na Hrvatskoj željeznici.

Član je Fotokluba Zagreb od 1952.

Kao član Fotokluba Zagreb aktivno izlaže svoje radove od godine 1957. pa do konca 80-ih godina prošlog stoljeća. Izlagao je na oko 400 izložbaba fotografija, u zemlji tako i u inozemstvu, i osvojio preko 60 raznih nagrada. Održao 63 samostalne izložbe fotografije u zemlji i inozemstvu.

Fotosavez Jugoslavije dodjelio mu 1974. godine zvanje kandidata majstora fotografije (KMFFSJ), a godine 1977. zvanje majstora fotografije (MFFSJ). To je zvanje kasnije nostrificirao Hrvatski fotosavez i dodijelio mu zvanje majstora fotografije (MFHFS).

Nositelj je zvanja AFLAP (1975.).

Objavio je niz radova i knjiga vezanih uz istraživanja fotografskih prilika u Hrvatskoj.

Dužnost tajnika Fotokluba Zagreb obavljao je od 1967. do 1983. i od 1997. do 2015.

Godine 1968. obnavlja održavanje *Zagreb salona* međunarodne izložbe fotografije.

Pri Fotoklubu Zagreb osniva *Zbirku hrvatske fotografije* (1970.).

Poklanja Fotoklubu Zagreb izuzetno vrijednu zbirku kataloga (2010.).

Za dugogodišnji organizacijski rad dobiva niz priznanja od kojih su najznačajnija: Orden rada sa srebrnim vijencem (1977.), počasno zvanje ESFIAP (1977.), *Plaketa Tošo Dabac* (1980.), počasno zvanje Hon AAFR Rumunjskog fotografskog saveza (1983.).

Nositelj je nagrade-statue *Zlatna krila* Narodne tehnike Zagreba (1971.), nagrade Narodne tehnike Hrvatske (1991.), nagrade Zagrebačke zajednice tehničke kulture *Dr. Oton Kučera* za životno djelo (2004.), Povelje Hrvatske zajednice tehničke kulture (2006.), Državne nagrade tehničke kulture *Faust Vrančić* (2007.), Nagrade Hrvatske zajednice tehničke kulture za životno djelo (2013.).

Zaslужni je član Fotokluba Zagreb (1964.), Narodne tehnike Hrvatske (1971.), Fotokluba Rovinj (1990.), Fotokluba Osijek (2010.) i Fotokluba Rijeka (2015.)

Kolekcije njegovih radova čuvaju se u Zbirci hrvatske fotografije pri Fotoklubu Zagreb, u Muzeju grada Šibenika, Muzeju grada Zadra i Muzeju grada Rijeke.

Živi u Zagrebu.

